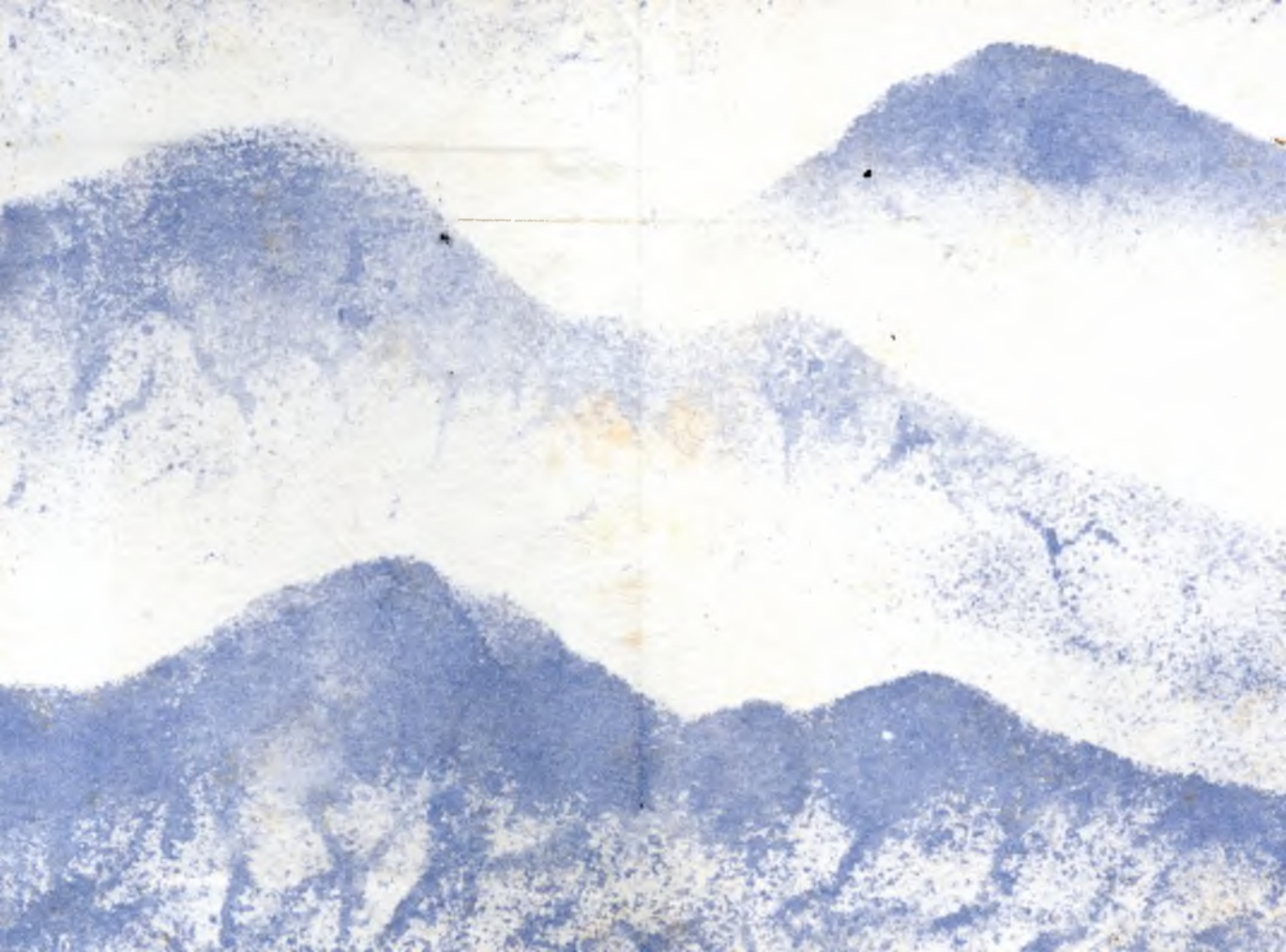

БИЛАЛ САИДОВ

**ДАРҶ
МАРСАДОЛУШ ДУ**

БИ.ЛА.Л САИДОВ

**ДАРЦ
МАРСАДОЛУШ ДУ**

Поэма

С (Чеч)
С16

*Рецензент Х. В. Туркаев.
Художник А. В. Ясупев.*

- Саидов Б. С.
С16 Гроза все сильнее: Поэма. — Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство, 1984. — 143 с., 70 к.

ХIокху шарахь 70 шо кхочу нохчийн поэтан Саидов Билалин. Цуьнца доьзна арахоьцуш ю хIара книга а. Паччахьан Iазапхошца лагтийначу кыйсамехь тайп-тайпанчу къамнех болчу къехойн интернациональни доттагIалла дахчадалар — иза ду авторан къьртачу тидамехь хIокху поэми тIехь.

С 4702640000 — 51
М135(03)—81

С (Чеч)

ХАЛКЪАН КХОЛЛАРАДЛЕХ ІЕМАШ

Бадугев Салидан цларах йолчу кѣоначу литераторийн цхъана конкурсан жамлаш дечохъ, Саидов Билала кѣамел дира. Цуьнан дагалецамаш кѣаѣстара шайн догдикаллица, адамаллица, дуьйцуш дерг билггала хиларца.

Хлетахъ цо шен кѣамел дерзийра хлокху дешнашца: «Суна иза дика вевзара. Іаламат дукха а везара. Сан дагара цкѣа а и длаваѣлла вац. Я вала тарлуш а дац. Хьалхе цунах кѣаѣстина кѣахъо лайнехъ а, цуьнан дийна ца хиларо тахана а сайн дагна лазам хъеглахъ а, со воккхаве сайна иза вевзина хиларх, цуьнгара мелла а хъекѣал эца суо кхиарх».

Хлетахъ цо динчу кѣамелехъ дуккха а дара нохчийн литературан бухбиллархочуьнан амалех кхета, цуьнан дахар кІорггера довза луучунна. Цуьнца цхъаьна иза догла дара Саидов Билалин амал йовза луучунна а.

Хетарехъ, шен бераллера баккхийчийн дуьнене Билала гуттаренна а шеца лелон еъна догдикалла, нахера диканна Іама, царна даима а хазахетар дан болу боккха лаам, адамаш дезар. И гиллакхаш бахъанехъ во-

хара иза цкъа хьалха культуран учрежденешка балха а, тлаккха Тбилисерчу Ш. Руставелин цларахчу театрехъ вовшахтоьхначу студин режиссерски отделене деша а. И чекхъяьккхинчул тлаьхъа, 1936 шарахъ, иза болх бан вогу Нохч-Глалгайн пичхьалкхан драматически театре.

Хлетяхъ хилира Саидов Билалин Бадиев Салидаца герггара зле таса таро. Кестта гучуболу оцу гергарлонан кхоллараллин стом: 1938 шарахъ Билала язйо «Зайнап» цле йолу драма.

Оцу пьеси тлехъ дика го С. Бадиевн кхолларалло цунна бина тлелаткъам. Иза го тема къасторехъ а (пьеси тлехъ дуьйцу паччахъан заманахъ къинхъегаман халкъо хъегначу халонех а, цо шен ирсахъа длабаьхъначу кбийсамах а лаьцна), турпалхойн амалш гайтарехъ а.

Бадиевн цхъана пьесин турпалхочун — Петламатан дуккха а гиллакхаш шехъ долуш ю оцу произведенийн коьрта турпалхо Зайнап а.

Тлаьххьарчу шерашкахъ Саидов Билала дукхах болу болх поэзехъ бо. Цо арахеьцна иттех сов поэтически сборник.

Дуьххьарлсрачу «Дуьнненна — машар» (1959 ш.) цле йолчу сборника тлсрачу произведенешкахъ гора Саидов шен поэзи халкъан кхоллараллина тлетийжаш кхиош хилар. Нагахъ Бадиев Салидна барта кхоллараллехъ, коьрта долчунна, сюжетахъ карош хиллехъ (уьш керлачу маьлнашца тлеюзуш кларгъяран лалашонца), Саидов халкъан произведенешкара лема мотт шера а, цлена а, васташца а бийцарна.

Иза къеггина го, масала, хлокху стихотворени тлехъ:

Догла а дилхина,
Іалам а тІунделла
И догла лагІделла,
Стиглахъ нур кхерстича,
Басешкахъ ша ловзу
Дин бекъа ва санна,
Дог ловзуш кхуьучу
Берийн ирс лардо вай!

Цу нуьрца бос къуьйсусш
Зезагаш тоделча,
БІаѣстенца сенъелла
Стигла дІахІоьттича,
Бацалахъ ша ловзу
И полла ва санна,
Дог ловзуш ехачу
Ненан ирс лардо вай!

(«Дуьненна — машар»).

Оцу стихотворенехъ далийна дустарш, эпитеташ я халкъан произведенешкара схъазцна, я церан дІахІот-тамах, бустамех пайда а оьцуш, авторо ша кхоьллина ю. Ткъа стихотворенин барам, цуьнан мукъам халкъан турпалаллин илийниг бу.

Нохчийн дуьххьарлерачу поэташа — Нажаевс, Дудаевс, Айсхановс — шайн кхоллараллица вайн литература на юкъа беара Малхбалерчу поэзин мукъамаш, барамаш. (Бакъду, царна Малхбалерчу къаьмнийн поэзин башхаллаш йовзар, дуьххьал дІа боцуш, назманийн «юкъарачаллица» хилира). Оцу поэташа доккха гІуллакх дина вайн поэзин юьхь йолоцохь. Амма литера-

тура кхин дла а кхиарна новкъарло йора цу поэзин билггала болчу лехамаша. И бахъанехъ С. Бадиев вo-лавелира цуьнан гураш дохош, халкъан кхоллараллина тIе а тийжаш, керлачу кепара стихаш язъян. Цул тIаь-хъа нохчийн литературе баьхкинчу поэташа: Мамакаев Мохьмада, Музаев Нурдина, Мамакаев Iарбис, — оьр-сийн классически литературах Iемаш, карадерзийри силлабо-тонически кепара стихкхоллар.

Поэзехъ къахъега царел дуккха а тIаьхъаволавел-лехъ а (40-гIа шераш), Саидов ца вахара цу новкъа, иза шен кхолларалла, халкъан поэтикин хоршахъ а вуьсуш, кхиош схъавогIу тахана а.

Стенна лечкъадо, и тайпа кхоллараллин кеп шен кхачамбацарш долуп а ю. Масала, шитта язйинчу про-изведенешкахъ Iаламат хала ду билггилчу стеган билг-гал синхаамаш, синхъйизамаш гайта. Амма шеко яц цуьнан шен дика агIонаш хилар а. Царах ю, масала, доцца, кIеззигчу дешнашца Iаламан сурт хIотто, ма-сийтта хилим жимчу произведенехъ бовзийта, турпал-хочун буьззина мах хадон таро хилар. И бахъанехъ ду аьлла хета поэта тIаьххьарчу хенахъ шен коьрта ти-дам лиро-эпически произведенеш кхолларна тIе билий-тар а («Ииша-тIемало», «Ши бералла», «Дарц марса-долуп ду» цIераш йолу поэмаш, «Майра Сулима», «Су-лимин цIархо» цIераш йолу туьйринаш).

Массирна а девзачу вастех, дустарех ларлуш, шен керланиг лехча, авторан таро хуьлу халкъийн иллийн, эшарийн хорманна хъанал а вуьсуш, лаккхарчу гов-заллица Iаламан суьрташ гайта, ша-тайпа васташ кхолла. Цунна тоьшалла ду Саидовн Гуьржицoьнах лаьцна язйина стихийн цикл а. Ткъа «Ши бералла»

цѣ йолчу шен поэмехъ жималлех лаьцна цо далийна
могланаш гуттаренна а дуьсур ду уьш дешначийн кхе-
тамехъ:

Со винчохъ, сан дай а,
*Дайн дай а баьхначохъ,
КЮхцалаш сан когех
Со лазош ихначохъ,
НеIаран мачаша
Сан когаш биьначохъ
Йисина жималла —
Со гIийла леллачохъ.

Дуккха а хан дIало Билала берашна лерина про-
изведеиш кхолларна. Лакхахъ вай хьахийна туьйра-
наш цкъа арахецна ца Iийна Нохч-ГIалгIайн книжни
издательство. Арадевлла уьш оьрсийн а, гIалгIайн а
меттанашка гочдина а. И туьйранаш шайн чулацамца
а, маттаца а герга ду халкъан барта кхоллараллина.
Цара дешархой Iамабо Харцо, Вуо ца деза, цаьрцо
къийсам латто, нахана дика дан кийча хила.

Стенах лаьцна яздо Б. Саидовс шен кхоллараллехъ?
Шуьйра бу цо уьйучу хаттарийн го. Дуккха а ю цуь-
нан таханлерачу сирлачу дахаран генара орамаш
лоьхуш, халкъо яханчу заманахъ шайн ирсехъа дIа-
баьхьначу къийсамах лаьцна язйинна произведеиш и.
Царах ю хIара сборник шех лаьтташ йолу «Дарц мар-
садолуш ду» боху поэма а.

Кхузахъ авторан коьртачу тидамехъ ду паччахьан
Iазапхошца латтийнчу къийсамехъ тайп-тайпанчу
къаьмнех болчу къехойн интернационални доттагIалла
дахчадалар.

Поэмин бух хЮттийнарг ю Саидовс шен кхоллараллин некъан юьххьехъ язйина хиллачу «Зайнап» пьесин сюжет. Иза хаало поэми тІера дуккха а меттигаш ешча а. Поэмехъ, кхечу произведенешкахъ санна, вайна карado халкъан илеш, эшарш, дустарш.

Саидов Билал гуттар а хилла шен кхолларалла заманан лехамашка хъаьжжина кхиош. И бахъана долуш дара, шена евзаш йоцчу жанрехъ — прозехъ цо атеистически чулацам болчу дийцарийн «Ювдал шайтла» (1972 ш.) цІе йолу сборник язъяр.

Республикан бахархошна юккъехъ кхетош-кхиоран болх бечарна Іаламат пайде книга ю иза. Цу тІехъ кхин а къеггина го яздархо шен хъехархочух Бадуев Саїдах хаддаза Іемаш хилар. Кхузахъ иза хаало ширчух, динах бухадисина харцгІиллакхаш автора доггах Іорадахарехъ.

Шен кхоллараллин тІаьххьарчу 20 шарахъ Саидов Билала арахеца 14 поэзин, прозин книга, нохчийн матте яьккхина оьрсийн а, советски а, дозанап арахьарчу а яздархойн 50 сов пьеса, М. Лермонтовн «Вайн заманан турпалхо» цІе йолу роман, язйина иттех гергга драматургически произведени. Оцу терахъашна тІехъа лаьтта яздархочун боккха кхоллараллин къинхъегам. Амма цуьнга хъаьжна ца Іаш, шен 70 шо кхачар цо тІеовцу новкъахъ — кхоллараллин керлачу анайисташка болчу новкъахъ.

М. Ахмадов

ДАРЦ МАРСАДОЛУШ ДУ

ДОЛОР

Дог лазар байташа
Ювжаме далхадо,
Дог хъастар эшарша
КЮрггера кхетадо.
Шеггахь и кыйларо
Бала а совбоккху,
Уыйрашца бекъарэ
Собарна некъ боккху.
Ас лайна бацахь а,
Ас лелош бала бу.
И лайнарш бацахь а,
Царех ас дуыйцур ду.
Со дийца ца кхиахь,
Довь доцуш и довр ду,
Баьхначийн декхарехь
Даимна вуьсур ву.

Кыйсамехь беллачийн
Кошан барэ шарбелла,

Йозанаш цу чартийн
Корсамо хьулдина.
Амма цу хьуьнарийн
Доь дайта сан йиш яц,
Шираллин кьизалла
Йицъян сан бакъо яц.
Къестараш ца хилча,
Хоттам хир бадара;
Къаьхъа чам ца хилча,
Марзо хир яцара,
Діадаьлларг хааро
Тахане йовзуьйту,
Халонаш йовзаро
Аттонан сий дойту.

Хийла хан діаяьлла
Хенара вацахь а,
Біаьргийн са діадайна
Біарзвелла вацахь а,
Сан корта къежбелла,
Біаьрса а гіелделла,
Амална сихвелла,
Дукханиа вицвелла.
Къоналло хьистина
Зама сан діаяхна.
Хезнарш а, гинарш а
Дуккха а дицделла.
Амма и цхъа дийцар,
Дицдала тарлуш дац.
И хьуна, дешархо,
Довзийта хан кхаьчна.

И дийцар дийцича,
Юьртара тхан шовда
Шен болар лагIдина
Ойлане Iенара.
Зезагаш шайн кортош
Охкийна лаьттара,
Диттийн гIаш, ца лесташ,
ЛадуьйгIуш тийнера.

* * *

«Iехавала хIума
Дуьненчохь ца хилча,
Гатлучу шен сица
Къийсар синкъерам бу.
Хьовза хьо, хьовза са
Ас пусар дац хьан,
Хьовза хьо, хьовза са
ДIадала санна.
Апарис хи санна.
Дог готте Iовдуш,
Хино бера санна
Коьртан хье хьовзош.

Сарахь я Iуьйранна
Хьайн раж ца хуьйцуш,
Буса а, дийнахь а
Хьайн ницкъ совбоккхуш,
Хьовза хьо, хьовза са,
Ас пусар дац хьан.
Хьо санна хьийзинарг

Къаьстнна дегIах.
Хьуна цкъа яхь елларг
Нахала ваьлла.
Ас къуьйсур ткъа хьовца
Ца къарлуш цкъа а.
Кхочур ю хьан зама,
ДегIах хьо къаьсташ,
ДегIан чарх яхкалуш
Хьо паргIат долуш.

Син метта топ кхетта
Дера ча санна,
КIезийн бен бохийна
Нана-борз санна,
Хьовза хьо, хьовза са
Хирг хилла даьлча.
Полла бай тIехь санна
Хьо хьийзийта гIертарх,
Нанас бераг санна
Хьуна там лехарх,
Сан гIуллакх хуьлуш дац,
Хьовза хьо доггах.
Хьагвелча хи санна
Суна хьо дезарх,
Яздинарг туьлуш дац.
Хьовза хьо чIоггIа».

И тайпа мукъамаш
Лаьмнашкахь бекийна
Къизалло хьаьшначо
• Ширачу заманахь.

Цу хенан лораха
Со новкъа волуш ву.
Дешархо, ца сецаш
Хьо соьца д'авола.

ГЮПЕХЬ

Дерриге дуьненахь
Хийцалуш ду даим:
Хиларо Iехийнарг
Хадаро хьегаво.
Цкъа дийно велийнарг
ШозлагIчо велхаво.
Цхьаь гIийла леларо
Кхин токхе вахаво...

Биь ког ца хиларна
Вай экха ца олуш,
Уьш шайх ма ду ала
Акхарой ца хIуттуш,
Адамаш ду лелаш
Дахаран чам талхош.
Декъаш тIех гIулч йохуш
Церан дог делало.
Нехан цIийн Iоврашлахь
Лийча уьш кийча бу.
Кхечуьнан ирс гича,
Церан дог Iовжадо.
Шайш доцург массо а
Дуьненахь новкъа ву.

Амма гІадбахана
Уьш шаьш а ца лела.

Нахана кхерамна,
Шаьш шайна чІагІонна,
ГІаьпнаш ма йохкура
Паччахьан хьаькмаша.
Царах цхьаьчлаьттара
Ламанан хотешкахь,
Арахьа дІагоьхна
Четарш а дара гуш.
Цхьанна чохь цхьа масех
Салти а ма Іара,
Шайх цхьаьнга деанчу
Кехате ладоьгуш.

...«ТІаккха а хоуьйту
Хьоьга, хьоме Ваня.
Жиманиг вайн Петя
Сов чІога цомгуш ву.
ТІадамах тхо хьоьгу,
Узуш етт бац хІинца.
Налогана иза
Баьккхина тхоьгара.
И нийсо яц аьлча,
Чувоьлли хьан ваша...» —

— И иштта ду, Ваня.
Де дийне мел дели
КІелбуьсуш бу кьехой,
Амал дайна церан.

— Ткъа вай... вай хІун деш ду,
Кхин сий а доццухехь...
— И бакъ ду, доттагІий,
Къиза хан ю хІара... —
Ваняс дисинчуъра
Шен кехат дІадовшу:
«Къинхетамечу наха
Елларг йоу оха.
Урд а доцуш аха,
СагІа доьху оха...» —

Вай хІунда лелаш ду
Кху лаьмнийн хьаннашкахь.
Вай санна бу хІорш а.
МостагІий вайн цІахь бу.
— Сан веше хІун боху,
Ша хьегна къа дезарх...
Иза чу воьल्लीна,
Оццул бехк бу цуьнан?..
— ХІун бехк бу кху нохчийн,
Паччахьо хьийзочу?
ХІунда къуьйсу кхаьрца
ХІара акха хьаннаш?..
— ХІорш дера къуьйсу вай,
Нохчочо хьо верах,
Я ахь нохчо верах,
Паччахьна хІумма а
Бен доцу дела.
Хьаннаш а, лаьмнаш а,
ХІара дерриг дуьне
Цуьнан шен хилийта.

Цунна кхарех, вайх а
Къа ца хета дела...

Буйнахъ кехат лестош,
Ваня ира хІутту:
— Лууш вац со кхин дІа
Кху мисканех лета!
— Хьо лета-м латар ву,
ТІаьххъара вуьйр а ву.
Амма хъанчул башха,
Бехк-гуьнахъ-м дац кхеран,
— ЦІа ваха меттиг бац,
Цигахъ а вуьтур вац.
Мича гІур ву хІинца,
Массанхъа цхъаь хилча... —
И тайпа къамелаш
Кест-кеста хуьлура.
Кхераме доллушехъ,
Дийцаза ца Іара.

— ЦІахъ доьзалш хыйзабо,
Кхузахъ вай хыйзадо.
Эпсарша вайн юьхъ тІе
Ца бешаш муьшка йо.
Дуьхъал ахъ дош алахъ,
ДегІах са къастадо.
Селхана цу девнехъ
Хийла стаг вуьйжи.
Цхъабарш, схъабалийна,
Набахте чубоьхки...
ХІунда? ХІун динчунна?

Царна са ца деза,
Массарна а санна?..
Къа дац церан, нэхъ дац.
ХIунда летадо, ткъа,
Вай вовшийн дойуьйтуш?

* * *

ХIинца вай хьовсур ду
Глопа чохъ хIун ду а.
Йоккха парк ю кертахъ.
Блаьстенан хаза де.
Дааршца, маларшца,
Стоьлаш ю хIиттийна.
Сакъоьруш эпсарш бу,
Беликов цаьрца ву.
Йоьзан зурманашца
Эшарш а ю локкхуш.
Синкъерам тIехбаьлла
Беларан гловгIа ю.
Маларан кеп хилла,
Шайн хотIах боьхна бу.

Деса дозаллаш деш
Поручик Донцов ву,
Ша цкъа цхъа йоккха стаг
Кхераяр дуьйцуш ву.
И левеш сакъоьруш —
Капитан Беликов.
Кавказан лаьмнашкахъ
Хийла йорт йиттина,

Сонталлел, безамехъ
Гиллакхаш девзина,
Цабезам белахъ а,
Вайнехан лерам беш,
Ву царна юккъера
Къена штабс-капитан.

Іачуъра глабтица
Цо лохха элира:
— Мостаге цабезам
Хилар а дика ду.
Къинхетам а тІам тІехъ
Дагчуъра дІаболу.
Амма, поручик, ахъ
Деш долу дозаллаш,
Оъзда доцуш а ду,
Сов тІех эрна а ду...
Десачу куъйгашца
Іумаха ахъ лабцна
Моъттар ду, хІитточу
Хъан кепе дІахъабжча.

Беликовга хъожуш,
ТІаккха гонах хъожуш,
Шен чІичкъен кеп хІиттош,
Вистхили поручик:
— Чинехъ а, хенехъ а
Хъо воккха ца хилча,
Со мел къонаха ву
Хуур дара хъуна!
Цу сийлахъ паччахъна

Муѣтахъ бац хѣрш цкѣа а.
Революци хѣхош
Қарзахбевлла хѣицца.
Уѣш дагадаѣхкича,
Оѣздангалла юху.
Оѣтазло тѣхѣѣлча,
Уѣш къестор дѣадолу...

Беликовс го доккху,
Поручик хаставеш:
— Бакѣбоху, поручик,
Хѣо кхета кху муѣрах,
Иштта ца тамиѣча,
Хѣрш къарлур болуш бац.
Кху мостагѣх вайна
Қѣахета оѣшуш дац...
Цу дашо дог иѣцна
Поручик качвелла.
Цѣѣа курон кеп хѣоттош
Беликовна хазло.
Юххе тѣе а воѣдий
Цуѣнга шегга олу:
— Цунна шек ма хила,
Дан дезарг хууш ду!..

Ша аѣлларг чѣагѣдира,
Штабс-капитана а:
— Қѣахетар дац дуѣйцург,
Эпсаран шен сий ду...
Цѣѣа кхин а хаалаш:
Вай къѣза мел хили,
Революци кхарна

Мелхо а марзлур ю.
Цуьнан хIуо Iумахас
Кху махкахь даржийна.
— Iумаха лоцур ву, —
Элира Беликовс.
Шен доттагIчо, Iелас,
Цу тIехь шен гIо дийр ду.
Романов вахана *
Цунах дагавала.

Зуда а, боьрша а,
Цхьаь бу хIорш берриш а:
Тахана Iуьйранна
Со вара камерехь.
Сонехь дIахевна Iаш,
Зайнап яра йоьлхуш.
Шен бIаьргийн хи цIубдеш,
Багахь цхьа мукъам беш...
Ма елха аьлла, ас
Шена тIе куьг даьхьча,
Акха газа санна,
БIаьргаш а къарзийна,
И хьалаиккхира,
Цергаш йохка дагахь.
Цул тIаьхьа-м хнира
И мегар доцнийла.

И дешнаш ша олуш,
Подпоручик кедаш
Добьтина велира,
Беликов кхоьлира:

— Къахетарх къарлур бац,
Хлорш ловзо вайн йиш яц...
Ницкъ алсам бан беза,
Цу Зайнап аьлча а,
Гемашлахъ гломана.
Со а велир гена,
Цо бѣаьргаш къарзийча.
Божарел а буьрса
Лиэташ яра бах аш
И йоI, шавш юрт йоккхуш?..

Поручик глаьттира:
— Цо басах хаьхкинчу
Баккхийчу чхераша,
Суна юххехъ лаьтта
Цхьа салти вожийра.
Со Iебар вацара
Яккхарх цуьнан цлока! —
Къамеле йолу шовкъ
Дукха тIех яларна,
Къаьркъане йолу шовкъ
Цунна йицъеллера.
Дозалле безам а
Шен клезиг хиларна,
Штабс-капитана и
Къамел дIанийцира:

— Цу юьртара вара
Зайнапан да, Хьасайн.
И вара зIе йогIуш
Оьрсийн белхалошца.

Кіеззиг мотт хаъара
Сибарех Іамийна.
Воцуш ву и хІинца,
Цуънан хІуо дисина.
Цундела яра юрт
Иштта дуьхъал яьлла.
Я толар, я валар, —
Кхин лаам бацара.
Зуда а, боьрша а
Уьш къаьсташ вацара.

Цигара схъаваьлла,
Къардайна Іумаха... —
СоцунгІа цо йича,
Беликовс элира:
— Цу юьртара Іела
Тіе-кере ву соьца.
Суна дош делла цо,
Юрт бертахь тіеерзо.
Большевик Іумаха,
Шен гІеранца лаца
Аьтто а бийр бу цо
Кху герггарчу хенахь.
Тахана, я кхана
И кхуза кхочур ву.
Сан хабар Романовс
Цунах дІатухур ду.

Подпоручик вехна
ЧІогІа сонтаваьлла.

Цуьнан дагахь хӀинца
Беккъа синкьерам бу:
— МостагӀий Ӏамор бу,
Кога кӀел совзор бу!
Эзар салти волуш,
Цхьаммо иэшор доцуш,
Паччахьана муьтлахь
Вайн эскар ду кхузахь.
ХӀинца сакьера вай,
Зайнап схаялаяй. —
ГовгӀанаш, маьхьарий:
«Ялае Зайнап схьа».
«Дог иэтӀор вай цуьнан,
Акха хелхар дойтуш!»

— ЯӀлам ву и йовхуш,
ГӀо динарг юрт йоккхуш.
И гӀо дийр долуш ву,
Ӏумаха вай лоцуш.
Паччахьан чин деза,
Зайнап чӀогӀа еза.
Мегар ву и йоцуш,
ЙогӀург схаяккха аш.
И вара ловзоа,
Берриш а цхьа къуй бу.
Схаяялае Зайнап,
Самукъадаккха аш!.. —
Цунах там хилира,
Подпоручикана.
— Кхочуш хир ду-кха и,
Тхан сийлахь капитан!

Поручикана а
Хинца малар деза.
Дагахь ву иза а,
Зайнапах куьг тоха.
— Малий вай кхин цкъа а,
Паччахьан маршонна!
Цунна сов муьтлахьчу
Хьаькабийн маршонна! —
Беликовс кедан дош
Ша олий, чекхдоккху.

— Декъала а хуьлда,
Дукха а вехийла,
Дала ша вазвина,
Сий долу вайн паччахь!
Декъала а хуьлда,
Толамо хаздойла,
Майрачех тӀех майра,
Паччахьан кӀайн эскар!
«Ура!», «Ура!», «Ура!»
«Вайн толамна тӀера!» —
Берриш а охьаховшу.
Беликовс ца сацош,
Кеда тӀехь долийна
Шен къамел чекхдоккху.
Ткъа штабс-капитанна
И хабарш кӀордийна.

— Паччахьан сий дина,
Майралла зеделла,
Толамехь девзина,

Герзашца кечделла,
Эскарш вайн кху махкахь
Тоъал а, сов а ду.
Амма хІорш къарбина
Кога кІел совцабан,
И вайна ма моътту
Аттачех ца хилла.
Кху «акхаройн» амал
Суна хІинца евзи:
Майраллин барам бац,
ТІахъаьлла каде бу.
Валар хІун ду хаац,
Кхерам дагахь а бац...

Поручик тІех вежна,
Цо къамел дІаоьцу:
— Къарбина буьтур бац,
Вай кера Іамор бу.
Кхин цкъа а мала вай.
Охъадоттал кедаш...
— Бакъ боху, дІадотта.
Коьртаниг малар ду,
Кханенга ма тетта.
Кхане кхерамен ю. —
Штабс-капитан воьлуш,
Кхаьрда ша и олуш.
Беликовс юха а
Кедан дош элира:

— Шайн дайшкахь дуьйна схьа
Снй долуш хиллачу,

Тахана дуьйна дла
И тІех шайн хиндолчу,
ГІалгІазкхийн маршонна
Кад мала воллу со!.. —
«Ура!» «Ура!» — бохуш
Кедаш повшахдетта.
ХІун лелор ца хууш
Ирах герзаш детта.
Подпоручик воГІу
Зайнап а ялаеш.
ТІехь беркѣа ю Зайнап,
ДегІ халла леладо.
Поручикана и
Уггар а хьалха го.

— АхІа-а, хІара ю-кха,
ХІара акха газа.
Схьахилал цкѣа, Зайнап ,
Хьан сакѣера вайча... —
Беликов кѣарззина,
Зайнапе дІахьобжу:

— Алал, мичхѣа тоьлу?
Шу долчоьх — лаьмнашкаьх,
Я кхузаьх — гІона чоьх?
Мичхѣа ю хьан нана,
Мичхѣа бу доттаГІий,
ХІун хили хьан юьртаьх?
Дукха гІадѣяхана,
Дицделла дерриг а? —
Штабс-капитан кхоьлу,

Хіорш осал леларна.
Корта а хьовзабой
Иза юьстах волу.
Беликовс біаьца йо,
Поручик тлевогіу.

— Схьахилал цкѣа, Зайнап,
Хелха дала вайша... —
Пхьарс лоций озайо,
Зайнап юхагІерта.
Вукхара гІараш дегта,
Поручик дарвелла:
— Яло, хьалагІатта,
Хелха яла соьца...
Юха стенна гІерта,
Хьайн сий деш тхо хилча?
Эпсаршца хелхар деш,
Ледлера хьан наной?

— Ца хаѣа... со йита... —
Зайнап охьакхета.
ГІаккха поручика,
Кхардарца и хьосту:
— ХьалагІатта, Зайнап,
ГІаттал хьо цкѣа хьала.
Йита и, ша ер ю.
Дика йоІ ю иза... —
ХьалагІоттуш цунна,
ГІо дан пхьарс схьалоцу.
Шен гІюддах Зайнапа
Куьйгах цергаш юхку.

— Тфу! Не!алт хьуна, зуд!
Цергаш чекх ехи-кх цо... —
Берриш цунах боьлу,
Цунна моха йог'у.
Цхьа вон дла а тоттий,
Зайнап цо галйоккху.
— Х!ай дела, ас х!ун де,
Ма бала бу соьгахь...
— Ма яха делан ц!е,
Делах даьлла шайт!а!
Цул хьайга бохург де,
Ва тентаг, хье боцу!
Кхин сан дог ца нэт!ош... —

Хинца кхоччуш оьг!аз,
Беликов вахана:
— Схьахьажал соьга хьо,
Т!аьххьара ду сан дош:
Тхан карара яла хьан
Ницкъ кхочур цкъа а бац.
Хьо х!унда ца йолу,
Хьайга аьлча, хелха?..

— Х!ун дийр ду ас шуна,
Шун кхиэл дала йойла...
Йолий со ца яьлча,
Сел декъаза хилча...
Амма дакъазалла
Хилла !аш яц х!ара.
Х!ара т!ех ду дукха,
Ца валлал дийцина.

ХІай сийлахь тхан дела,
Ас хІун дина хьуна,
Сел соьца гамвала,
Кху бале ахь лаца?.. —
Кхин дІа лен гІора дац,
БІаьргаш чу хи хьаьдда.
Настарш тІехь латталац,
ДегІан ницкъ дІабаьлла...

ХьалагІатта дагахь,
Подпоручика куьг
Кховдадо цунна тІе.
Цабезамца челахх
Зайнапа пе туху.
— ДІадаккха боьха куьг,
Суо ер ю со лаахь. —
И сурт шена гича,
ХІетта схьавеана,
Штабс-капитан хьоьжу.
Цуьнан малар дайна,
И кхарна реза вац.
Цо хийла вон лайна,
ХІорш совцо ницкъ а бац.
Ткъа подпоручик-ма
Юхавер волуш вац:

— ХІай модех юьзнарг,
Хьуна боьха хета
Эпсаран сийлахь куьг? —
И дешнаш схьахезча
Зайнапа дегІ нисдо

Тіаккха цо массаьрга
Дагахьдерг діаолу:

— Хьо цу тіехь бакълуйш ву,
Со модаша юьзна.
Сий а сан дац хіинца.
Амма шун дегнаш ду
Діаьвшечу цу кІурзо
Хьулдина, Іаржделла.
Лаьхьарчийн жіугано
Шайна тіехь бен бина,
Адамаллех девлла.
Къинхетам сан шуьга
Бобхийла дац тіаккха.
Цу даго лелочу
Бобхачу куьйгах со
ЦІарахчул а кхоьру,
БІаьрга дан ца деза...

Жоьжахатен цІарах
Кийча ю со яга,
И куьг тіе ца мѣца.
ДІахоалда шуна:
Со хелха а ер яц,
Аш сох тайниг йийр яц.
Шуна гергахь сий дац,
Далла гергахь сий ду.
Шуна со бобха ю,
Халкъана ціена ю.
Дуьне ас дуьтур ду,
Шу кхардош ца дууш.

Пусур дац схъатоха,
Хюъ шаьш ца кхоабахь.
Леринарг чакхдаккха,
Со гор аш хаор яц!..

Хилийта со газа,
Аш ма бохху Iовдал.
Амма со Iемар яц
Шу санначийн кера.
Йийла Iемина яц,
Мич-мичхъа со хелха... —
ГIора дайна леста,
ТIаьххъара ницкъ гулбо:
— Кхера а ца кхоьру,
Шу хьесап ца хета... —
Берриш бу лаьтташ,
Цу балхо Iадийна.
КIоршамен дош иштта
Лайна уьш бацара.

— ДIаьвшен мотт сацабе,
Лаьхъанан корта!
Ас морцур хъан иза,
Кхин дIа ахь ца лебан! —
ГIароллехь лаьттачу
Салтечуьнгара топ
Озайой, схъайоккхий,
Сихонца эпсаро
ЙоIана тIелоцу.
Беликов тIечевха,
Массарна дарвелла:

— Саца, подпоручик,
Діало йолчуьнга топ!
Ткъа и лавтта моьлкъа
Діабаккха гучуьра
Йисттерчу чу йолла,
Ткъа ценкъа хи дотта!..

Подпоручик ома
Кхочушдан сов сихло.
Зайнап ца долуш аз
Меллаша йолало.
Беликов оьглазе
Ца карош дош хьийза:
— Хіара йрча болх бу,
Тамашийна къам ду!
Зуда а, боьрша а,
Мокхазан берд хилла... —

Тіаккха штабс-капитан
Меллаша вистхуьлу:
— Ас хьоьга хьалха а
Дийцина, капитан.
Суна дика евза
Кхеран амалш чоьгла.
Со дукха хіиттина
Кхарна дуьхьал тіамехь.
Майралла, стогалла,
Доьналла ду кхаьргахь.
Шемила хіун аьлла
Хаьий хьуна кхарех?
— Шемила хіун аьлла —

Иза хаац суна.
Айса хIун дийр дара
И-м хаъара суна.
— ХIун дийр дара техь ахь,
Хъайн карахь и хилча?
— Кхарна бухахь латта
Ловлхуыйтур дара ас.
Техулара стигла
Теслхор яра ас.
— И дагахь дуккха а
Шаш бирзи кху лавтте.
Бакъонца волчунна
Довналла лъ дала... —
Поручик сихвелла,
Иза юкъанэккха:
— Хьо-м кхарех къахета
Дагахь ву, дийцарехь.
Схъадийцал, хIун аьлла
Шемила ламаройх?

— Цхъана а хIуманых
Тамаша ца бича,
Хаштина хиллера,
Шемиле паччахьа:
«Дуй дуьненахь хIума,
Хьо цец а воккхуш,
Тамаша беш ахьа?»
Дийцахьара, аьлла.
Жимма ла а довгIна,
Шемила аьллера:
«Бина а ца волуш

Тамаша беш ву ша,
Аьрхачу цу кьоман
Гиллакхах, оьздаллех.
Кхерам ца бевзачу
Церан тлех майраллех.

Кхача ца луш йолчу
Церан комаьрщаллех...
Башлакхан коьрта чу
Сискалан юьхк юьллий.
Кхин гIирс шайн ца хилча,
Чоьэна хьалхарчу
Бустаман барам чу
Гаьржа молха духкий,
Цхьа шаьлта йоцург кхин
Герз шайгахь цахиларх,
Южаллех ца кхоьруш,
ТIам тIе дIахIуьтту уьш...
Кханенга ца хьоьжуш
ТIаьххьара шайн кхача
Марзонца кховдабой,
Хьаша вузош бу уьш.

Вижаза ша Iийна,
КIеда мотт биллина,
Хьешана там бича,
Кхин ирс уьш оьшуш бац.
Вешин чIир юьтуш а,
Хьешан чIир юьтуш бац.
Хьешал доккха совгIат
Делера кхин гуш бац.

Тамаша беш ву ша
Цу кьоман хьуьнарех»... —
И аьлла Шемила,
Шега хаттар дича...
Дуккха ду кху кьоман
Гадаташ кlorшаме,
Шарлаца дуьстина
Шайн зударш аьшнаш беш.

Амма ду хlorкхеран
Дика а гиллакхаш:
Бурса дов даьлlexь а,
Чевнашка ша долун,
Кортара даьккхина
Зудчо йовлакх кхоссахь,
Дов саца дезаш ду,
И ледал чlorла ду.
Нагахь и талхийна
Кхин дла дов дахдинарг,
Повлакхан мах боцуш
Ву даим сий дайна.
Зудчух дла куьг тоьхнарг
Зудчул оьшуш хета.
Цхьана зудчун цийна
Шинь боьрша стаг вогу.

Церан шайн бен доцуш
Тамаше гиллакхаш
Церан сов дукха ду,
Дийцина ца валлал.
Цхьа дийцар хезна ду

Суна кху лаьмнашкахь.
— ХІун ду и, схьадийца. —
Поручик ца веша.
— Цкъа карах стаг велла,
Орцанах ведда цхьаь
Иккхина бевзан а
Боцучийн цел чоьхьа.
Кхуо хилларг дийцича,
Хьошалла дан дезна,
Герзаца кечвелла
ХІусамда сецнера.

Дукха хан ялале
Орца схьакхаьчнера.
Цу хІусамден керта
Дакъа деанера.
Кхуьнан хьешо вийнарг,
Кхуьнан ваша вара.
Хирг хилла даьллера,
Дан хІума дацара.
И хьошалгІа воссар
Хьалха нисделлера,
МостагІа и хилар
Цул тІаьхьа хиънера.
Шен кертахь хьешера
ЧІир оьцуш дацара.
Хьешан сий чІирал а
Деза лору кхара.

«Тахана сан цІен тІехь
Хьаша ву хьо хІинца.

«ХІа-ан?» «ХІун хилла?» «Кіело?»
— Вала хІай схьадийций,
ХІун ду хІинца хилларг?

Ма чІогІа Іадийна,
ТІулг хилла сеци хьо,
Мотт сецна хьо висаргІ..
— Іуьйрре новкъа девлла,
Юькъачу хьуьнаца,
СхьадогІуш тхо дара,
Іелин хІусамера.
Цхьа совгІаг кечдина
Ша а тховца вогІу
Іелас боххушихьа,
Эпсар сихвелира.
Цхьана дукъах чу дуьссуш,
Готтачу варшачохь
ТІе Іиттаделира
ГІевттинчийн гІеранна...

Тхуна го лецира
Ца юьтуш довлийла.
Массо а маьІера
ТІе тоьпаш туьйхира.
Со воцург массо а
Вийна дІаваьккхина.
Со лаьцна сацийра,
Вен бохкуш а бара.
Амма церан тхьамдас
Ца воьйтуш витира.
Хилларг дийца аьлла

Хьо волчу хъажийра.
Хьо волчу аьлча а,
Пурстоп вара хьехорг.
Дан хIума дацара,
Со цхьаь бен вацара...
Беликов салтичун
Коча ваха дагахь
Чукхосса велира.
Юха а сецира.
Штабс-капитана дош
Шега дIаййцира:
— Вай хIусмех бохийна,
Арабаьхнарш бу уьш.
Уьш алсам буьйлуш бу,
Де-дийне мел дели.

Цуьнан кьамел хадош,
Iела кхочу цига.
Уьш боьхна шена гуш
Иза а цецволу.
— Де дика хуьлда шун.
Салам ду шуьга сан.
— ХIа-а, де-м башха ду.
ВогIийла хьо марша.
— Хьо марша вогIийла,
Де дика а хуьлда... —
Чинехь лакхарчара,
Iелин куьг а лоцу.
— Шу маьрша дехийла,
Дийцийша, хIун хилла?

— Бохам хилла вайна,
ЧIогIа бохам, Iела.
Ткѡа хилларг вайн юкѡахь
Ду моьтташ а ву со.
Гергарло ду юккѡехь,
Вон-дика цѡаѡ долуш.
Цу делах бевллачу
Кѡуша кIело йина,
Вайн салтий байѡина,
Романов а вийна.
Ткѡа и зулам хилла
Хѡо волчуьра богIуш.
Тешнабехк Iиза бу,
И бина нохчаша.
Дош, Iела, хѡоьгахь ду,
Йиш яц уьш ца каро.

— Ой, вслла вала со,
Ахь бохург бакъ ду-техъ... —
Штабс-капитана а,
Романов хаставо:
— Романов тIех башха
Дика эпсар вара.
Иза ирча кхаѡ бу
Доллучу эскарна.
— Ткѡа Iелас кху сохьта
Шен дош дала деза.
Сийлахьчу паччахьан
МостагIий схьабала.
Иза дан вай кхунна
Дийнна кхо де лур ду. ,

И кхунна тоьар ду,
Вай царна тледига.

Нийсса чекх а даьлла
Ямартхой вай лецахь,
Ваьш долччу гӀопехь Iен
ХIара схавалор ву.
Чин лакхара хир ду,
Латта шорта лур ду.
— Сайн ницкъ кхочург дерриг а
Дийр ду, хьан сийлалла.
Уьш хинболу меттиг
Хууш ю, теллина.
Со кхуза схавогIуш
ЯIлам гира суна.
Цхьа хIилла хьовзийна
Цо Зовчу буьгур бу.
Тахханехьа цига
Эскар даха деза.

Ткъа Iумахех аьлча,
Иза ву коьртаниг.
И кест-кеста воьду
ГIала, дагавала.
Цигахь цхьаьнакхета
Белхалошца иза.
Цигахь цунна хьовху
Халкъ гIатто дезар.
Шеко йоццуш дуйцу
Паччахь вохо лаар,

Іедал шайга дерзор,
Іумахех шайш тешар,
Нохчий цунах теша,
Оьрсаша а гІо до.
Сибарех бевзина
ДоттагІий цуьнан бу.

Дийна кара вайна
И вогІур волуш вац.
Тешнабехк а цунна
Атта ма балур бац.
Нохчашлахь цуьнан дош
Тешамен лелаш ду.
Де-дийне мел дели
Тоба а стамлуш ю.
Амма цунна тІаьхьа
Ас баьхна дукха нах.
Цу тІехь сан гІодеш ву
Юьртан кьеда ЗаІма.
Даггара хьийзаш верг,
Иза вайн ЯІлам ву.
Кадаьллачу сохьтехь
Цунах даш туху дерг.

— Хьан дика гІиллакхаш
Паччахье кхачор ду.
Шен комаьршаллица
Цо хьолах Іабор ву.
Схьайнийцал ахь, салти,
КІело йнна меттиг.
— Цара тІом болийра

Тхо дукъах чудоглуш.
Некъ варша буссучохъ.
Делан кхиэл хилла-кха...
Меттигаш евзаш вац,
Кхин дийца хлума дац. —
Ялсам Іелех кхетар
Кхунна новкъа хета.
Лавтта бІабра хьовжуш
Ойлаеш и лавтта:

— Со вара сайга бен
Цо ца авлла мовттуш,
Кхиъна хилла йовссар,
Кху хьакхе и ала...
Со хлуъа дина а
Хьалха кхиа веза. —
Беликов цу хенахъ,
Волавелла лела.
Кхин берш берриш а бу
Хьовжуш цо хлун олу.
— Хирг хилла давлла,
Де а делкъе давлла.
Къавсттана майранаш
Салтий эций хьайца,
Кху Іелас бохучу
Хьо чехкка гІо, Добров.

Хьалха кІело йинчу,
ТІаккха вукхазхьа гІо.
Дан дезарг ас хьуна
Дац овшуш хьеха.

ХIара къехой дика
Бевзаш бу боху ахъ. —
Штабс-капитан валац
Омра схъа ца иэцча:
— Хезаш ву ахъ бохург,
Гасподин капитан! —

— Сихо е, кечам бе.
Обаргаш хIаллакбе.
Iумахин и корта
Кхузахъ керчо схъаба.
Лакхарчу Iедале
Ас рапорт яздыйр ду.
Чинаш, ахча лур ду.
Латта, даъхний хир ду.
Шун декхар кхеташ ду:
Кара вогIург лацар,
Вада воьлларг вожор,
Къинхетам дIабаккха,
Кхерам генабаккха.
Доьху ас, господаш:
Аш сийлахъ кхочуше
Пуллакх шайх тешийна.
Гюдеш дела хуьлда,
Шун некъ дика хуьлда... —
Беликовна честь деш
Эпсарш а дIабоьлху.
Геннахъ зурма локху,
Омранаш ду хезаш.
МоГIанаш дIанисдеш
Вота а ю етташ.

ЗОЪЧУ ХЪУЪНХАХЪ

Йоккха хъун цигахъ ю,
Даккхий пепнаш долуш.
Орамаш духдохуш
Мохо изгийнарш ду.
Цу юккърчу ирзехъ
Алссам адамаш ду.
Цаърца бу гуържий а,
ГІалГІайн и кІентий а
ГІалГІашлахъ тхъамда ву,
Царна цІе яхана,
Вевзаш Умматгири.
Ткъа гуържийн тхъамда ву,
ЦІе йоккхуш майралла,
Дог майра кІант — Вано.
Уьш цхъаьна тоьхнарг бу
Паччахъе цабезам.

Циггахъ царех кхетта
Воккха стаг, цхъа нохчо.
Цуьнан цІе Воккха ю,
Цуьнгахъ пондар а бу.
Царна тІе и кхаьчна,
ІумахагІар лохуш.
Хевшиний, гІевттиний,
Цунна го бина бу
Гуържий а, гІалГІай а
Лерг сема ладоьГІуш.
Воккха стаг ву гІийла.
Баккхийчу нехан йиш

Лькхуш шен пондарца,
И гийла белхабеш.
Пондаран озаца
Кийрахь дог Ийжадеш...

Гаш лестош мох боцуш,
Генаш длатийца ду.
Шайн эшарш ца екош,
Олхазарш севцна ду.
Длабуза лахбелла,
Малх орца тле бижна.
Наггахь хьоза дека
Набарх даьлча санна.
Генаш дла-схьа тоттий,
Маьлхан злаьнарш кхета.
Галамехь тийначу
Сел хазчу цу муьрехь
Шен дечган пондарца
Мерза тлехь пелг хуйций,
Эдилан йиш локху,
Воккхас шовкъ тлейобдий.

Дерриге гла-буц а
Цуьнца техкаш санна,
Олхазарш эшарца
Тлаьхьа декаш санна,
Цу аьрцнийн баххьашца
Ламанийн кортошца,
Пондаран аз даьржа,
Дегнаш чохь и дека.
Воккхас йо ойланаш,

Цара и кIорге хьо.
Шена а ца хууш
Керахь пондар соцу.
Даккхий синош дохуш,
Берриш метта богIу.
Умнатгирин даг чохь
Iовжамаш совбовлу.

— Э-эх! Маржа, воккха стаг,
Екае ахь доггах,
Акха хара дечиг.
Ка етта цо дагах...
Балхабе ахь бала,
Дуткъа мерзаш декош.
Бассабе ахь кийра,
Царех хьайн пIелг туьйсуш.
Хийла хьан дог лозуш,
Тийжина хир Iийжаш... —
Ойлано тхьовсийна.
Воккха самаволу.
Гийла мIара хьокхуш
Цхьа мерз ша-а бекабо.
Ванона и мукъам
Шайнчух тера хета.
Воккхас дика локху
Гийла йиш пондарца.
Кхуо ша а ойла йо,
Сагатдой эшаро.
Иштта ду хIара дуьне,
Гийланиг велхавеш.

Эшаран гийла аз
Лергара далаза.
Даг чохь цо йина шовкъ
Коъртера ялаза.
Юх-юха буьйлу уьш
Цу хьокъехь къамеле.
Гуържийн кIаьнта, Сандрос,
Сема ладуьйгIира.
Воккхех къа хетарна
Цуьнга вистхилира:
— Воккха стаг, хьан бIаьрга
Хийла гина хир ду.
Хийла хало, бала
Ахь лайна а хир бу. —
Хинццалц тийна Iийна,
Воккха вистхилира:

— ХIаьа-те, доттагIий,
Дукха ду хIуманаш,
Ойла ян вайн хенахь.
Масане йина уьш,
Декъаза ойланаш...
Ша имам Шемила
ТIом бечу хенахь а,
ГIеметта хIоьттина
Со жима стаг вара.
Хала бара тIемаш,
Шемалан къизаллаш...
Цул тIаьхьа бахара
Дуккха нах Хонкара.

Уьш бара тоьллачех,
Доьналлехь зебелларш,
Да кІантах кѣаьстира,
ЙоІ ненах елира.
ДоттагІийн марзонаш
Хеназа хедира.
Еза йоІ йитина
КІант махках велира.
Декѣазчу цу хенахь
Кѣематде хІоьттира.
Гуччахь а, кѣайлах а,
Хийла дог дилхира.
ДегІ дуьтуш са санна,
Уьш махках кѣаьстира.
Масане хилла уьш
Декѣазчу дахарехь.
Селхана ягийна
Со вина, ваьхна юрт.
Со ваьхна аьлча а,
Наггахь со кхаьчна юрт...

Со дукха кхирстина
Пондаран мерз бекош.
Паччахь ас валхийна,
Вохаре сатуьйсуш.
Юрт ларѣш селхана
Вайн кІентий лийтира.
Хийламмо шайн синош
Цу юьртахь дитира...
Сайн сица цу юьртах
Ас пондар баьккхира...

Бос хаза мехкарий,
Шайн дайшца, вежаршца,
Топ-туьрах ца кхоьруш
Юкьахь гора тIамна.
Шайн догIмаш дицделла,
ТIехмайра летара...
Хьомсарчу несарша
Марзойн цIераш йохуш,
Молханан кIуьрана
Турпала дой терсаш... —
Легашка кьурд хIуттий
Воккха стаг цкьа соцу.
— И кьемат де дара,
Тешалаш, доттагIий.
Кхин иштта ца дууш,
Дуьне дитар тоьлу...

— Тхан дегнаш сов карзах
Дехи ахь, воккха стаг.
Нийса ду хьан дийцар,
Иштта ду вайн дахар.
Цхьана минотана
Синтем а ца буьтуш
Вай летар ду царех.
Ваьшца ма-хиллара
Хир ду вай а кьиза.
Хьо тхьоца Iен веза,
Оха терго йийр ю.
Везар ву, да санна,
Лорур ву сий дарца,
ХIара латта санна...

— Со мича гѳур вара
Хѳинца, шух къаѳстина.
Со шух дѳакъаѳста де
Тѳаѳхъара сан хир ду...
— Ахъ ѳумаха вевза
Элирий, воккха стаг?
— Дера вевза, хѳета,
И хъанна ца вевза.
Кху махкахъ цѳе ѳоккхуш
Къонаха ву иза.
Тхан луларчу юѳртахъ
Вина, кхиъна иза.
Суначул а дика
Паччахъана вевза.
Цунначул а дика
Цуънан хъаѳкамашна.

Сибарех хан текхна
Бехк-гуънахъ шен доцуш.
Доттагѳий бу цуънан
Оѳрсашлахъ дуккха а.
Бу уѳш а дукхахберш
Паччахъо хъѳйзабеш. —
Умматгирис бохура:
— Цундела вай гѳур ду,
И волчу дѳа хѳинца.
Хир ду вай дуккха а,
Ницкъ а вайн сов бер бу.
Къиза ву мостагѳа
Кхоор вац вай иза.

Наггахь илли ала
Тхан дегнаш гIаттадеш...

— Ас илли а эр ду,
ТIаме а хIуттур ву.
Вала со кьена ву,
Ткьа лата кьуона ву.
ТIехьаьжча ма хетта
Ледара ваций со-м... —
Массарна хазделла
Воккхас аьлла дешнаш.

Цу хенахь геннара
Дошлойн илли хеза.
ДIахьовсий, массара
Цу агIор ладугIу.
Сандро юстах волий
Леррина дIахьовжу.
— Дуккха а дошлой бу
Вай долчу схьабогIуш. —
Умнатгири нахана
Юккьера схьаволу:
— Хьалхарниг Iумаха,
Цуьнца берш похчий бу.

Илли гергакхочу,
ХIорш дуьхьал боьлху.
Говрашкара буьссий,
Уьш кхарна тIебогIу.
Вовших сакьералуш
Мар-мара беттало.

Вовпахкхетта кхеран
Говраш а ю терсаш.
Іумахас массаьрга
Салам ло хьешашка.
— Ассалом Іалайкум!
Де дика шун хуьлда,
Кіенташлахь яхь йолу
Дог майра шу лымаш! —

— Іалайкум ва салом,
Шу марша догІийла!
Царна цѣ яхана,
Шу нохчийн лечарчий. —
Дуьхьал хьодий Воккхас
Іумахин куьг лоцу.
И мара а къуьйлуш
Шен біаьргех куьг хьоькху.
Цуьнан белшаш лоций,
Ластаво Іумахас.
— Наж санна, ву онда
Воккха стаг хІинца а.
Со санна, чІогІа ахь
МостагІ а Іовдахь,
Шеко яц, даьІахкаш
Чучча гІур ю цуьнан.

— Хьуна хІун мобыту, ткъа?
Тхойша къуона волуш,
Хьан да Селиммий, сой,
Ши лерг схьа а лоций,

Мел онда и хиларх
Борз сацалуш вара.
— Суо жима хиллехъ а,
Дагадоглы суна,
Аш хIетахъ лелийна
Цхьадолу хьуьнараш.
Халада Iумахе *
Дага волуш хотту:
— Ас вайн накъосташка
Совца алий лакхахъ,
Ламанан басошкахъ
Говраш а яжаеш?

— Ала те, дIаала,
Говраш юзон еза.
Иийр дац кхузахъ деха,
Новкъа довла деза. —
Ванос, Уматгирис,
Iумахе хаьттира:
— Тхо-м хIинцца шу долчу
ДIадахка дохкура.
Ваийтинарг оха
Кхечирий шу долчу?
— И хабар кхечира,
Сох схьа а кхийтира.
Амма тхаьш хиллачохъ
Шуьга хьежа тхуна,
Мелла а кхераме
Долуш хьал хIоьттира.

КIеззиг Iогта-баккхам
Цигахъ тхан хиллера.

Вуьшта а товш дара
Тхо дуьхьал даьхкича.
Тхан махка даьхкина
Тхан хьеший ма ду шу...
— И хIун Iотта-баккхам
Хиллера шун цигахь?
— Цхьа эпсар хиллера,
Щеца салтий иэцна
Ламчу, Iела волчу,
Сакъера вахана.
Сан юьртахо, Iела,
Хьалдолуш вехаш ву.
Паччахьан хьаькамаш
Цуьнца тIе-кере бу.

Шен делан ницкъаца
Кийча ву вай дохка.
Дош доцург-м ду иза
Уьш клезиг хиларна.
Уьш кхин боций хиьнехь,
Хьовзам бийр бацара.
— Цхьаъ бен и вацахь а,
ДIаваьлларг гIоли ю.
— Цхьацца дIаваккхарах,
Толам хир бац цунах.
Массанхьа цхьабосса
Къийсам дIа ца баьхьча. —
Халада юха а,
Iумахин дош тадо:
— Царех гIийла салти
Оха дIахийцира...

— Гиллакх лаьцна-м тховца
Иэшацар схьадахка.
Иштта гIуллакх хилча,
Меттиг бакъ хийцина. —
Цуьнан дош а хадош,
Схьа тIевогIу ЯIлам.
— Ирах хьала волуш,
Нуьйран бухка хьадда,
ДIатегна ца волуш,
ТIабхьа а виси со...
Шу марша догIийла,
Мехка доцу хьеший!..
— Хьо марша вехийла,
Далла а вьзийла. —
Iумахас хьешашка
ГIуллакх дIахьахадо:

— Умматгири, Вано,
Цхьа гIуллакх сан дара.
Цхьаьна ца даьхнехъ а
Вай вовшийн девзаш ду.
Даьккхинарг вай ара,
Йоцуш шен башхалла,
Массеран цхьабосса
Юкъара гIуллакх ду.
— И иштта дан а ду,
Хьо бакълоь, Iумаха.
Дан дезарг дийца ахь.
Тахна дуьйна дIа
Деш дерг цхьаьна дийр ду,
И хIуьу делахъ а.

Баймурд синтемс вац.
Діа-схъа дукха хыйза.
Тахана ЯІламца
Даълла дов дицлуш вац.
Цигаьрка цо хІинца
Кест-кеста хьерчайо.
Іцкъачунна садетта,
Накъостех эхъ хеташ.
Голаш тІе а лахлуш,
ЯІламе вон хьоьжу.

Іумахас шен къамел,
Іа сацош чекхдоккху:
— Оха цу гІопана
ТІелата сацийна.
Іуьйкъа хенахъ тховса,
Тарлуш дац кхин хъем бан.
Селхана юрт йохош
Йийсар дина бигнарш
Бу цигахъ, набахтехъ.
Паччахъца ийгІина
Оьрсийн салтий а бу.
Уьш кІелхъара баха
Сацам бина оха.

Оьрсашца гамо яц,
Вай къаьмнаш къестош дац.
И милла хилча а
Ямартниг ямарт ву.
Сан да и велахъ а,
Харцлуйшверг и харц ву.

Лай вацош эла ву,
Паччахь а цуьнан ву.
Хьолада ву тоьлла,
Мисканиг ша вууш.
Динца агло лобцуш
Церан ву молла а.
Паччахьан лаамца,
Хьаькамаш бу кьнза.
Цаьрца бу вайн кьийсам
Уьш хьенна хилча а.

Сибарех, кху цахь а,
Ас дукха хиттина.
Дукха хан ялале
Бакъ толар гергахь ду.
Вай дукха дацахь а,
Ницкъ кьезинг белахь а,
Ваьш долччохь вай динарг
Доккхучех длакхетча,
Цунах а гло хир ду
Кьийсам марсабер бу.
Бакъо, Нийсо, Маршо, —
И ду вай лобхуш дерг.
И лехна вайн дайша,
Лобхур ду бераша.
Цундела лета вай
Гопана тје тховса.

Ткъа хинца хлета а,
Вай цхьаь хилла девлла.
Цундела сацийна

Бертахъ дан и шуьца.
Луур дара хаа,
Шуна цунахъ хетарг.
ХІара Суьйлийчуьра
Веана, цІе — Къурба.
Тхойша вовшийн вевза
Дуккха а шераш ду. —
Къурбас куьйгаш лощу.
Халад а вогу схьа:
— Аьтто боцчу тІамах
Вай дала лардойла.

Ванос а ма олу:
— Хетта оьшуш а дац,
Деш дерг цхьаьна дийр ду.
Гуьйренан цу дарцо
Попан гІаш ва санна,
Дохийна, даржийна,
Хьийзош ду вай кхара.
Динчу юьртах даьхна,
Дерза хІусам йоцуш.
Дош лела ца дуьтуш
Акхарой дина вайх,
Паччахьан Іедало.
Цундела тарлуш дац,
Вай цхьаьна ца хила.

— Изза ду, Іумаха,
Сан а хьоьга ала.
Тхо, гІалгІайн кІентий а,
Кийча ду тІелата. —

— Делахъ вай цхъаьна ду
Маршонан кыйсамехъ.
Вай цхъаьна лийр а ду,
Нагахъ дала дезахъ.

Ткъа хIинца садаIа.
Вай дукха ца хьелуш
Новкъа довла деза.
Уматгирис нахах
Ша дага а волий:
— Дийшина садаIа
Нахана ца лаъа.
Беттасе кху буса,
Iарж вайна лур а яц.
Набарна дийшина
ДогIмаш вай дохор дац.
Лакхахъа, воккха стаг,
Пондарца йиш вайна.
Хъайн дикчу иллица
Даккхахъа самукъа,
Товш дац вай кхоьлина.

— Вай ца тов кхоьлина,
И бакъ ду, кIенатой,
Сийсарлера буьйса,
Ца йолу дагчуьра...
ТIаьхъара бIаьргийн хи
Лавтта тIе Iенадеш,
Йоьлхуш ю моьттура
И стигла дог доьхна...

Балано хебинчу
Вайн лаъмнийн кортошка,
Ткъес лийчош доьлхура
Стиглара татолаш.
Цкъацкъа мотталора,
Вовшашна даръелла
И сийна стигланаш,
Цѣран алу кхуьйсус
Вовшашна чугѣрта...
Вовшех дог ца ѣебаш
Гѣргѣлаш уьш тѣеьольху...
Къинхетам кхачийнчу
Лаьттана даръелла,
Адамех догдаьлла,
Къин тѣаьхье шен ѣоцу
Дуьне дохо гѣрта...

Э-э, маржа ѣумаха.
Дуьненчохъ суо веxаш
Ас дуккха а лайна,
Баланаш, халонаш.
Амма тахана санна,
Вац сагатлуш хилла...
Хаац и хѣун ду а,
Хъийза-кха мерза са.
Гатделла-техъ хѣара
Дегѣ дита дог хилла.
Шех бен хѣара дуьне
Ца дисча ва санна.
Шех хѣара диса ѣиш
Цкъа а ѣоцуш санна.

Дууш дерг ша иштта
Дуьне долуш санна...

Гена, нана махкахь,
Дала орца доцchoхь,
Елха нана йоцchoхь,
Товжа йиша йоцchoхь,
Мажар мара къуьйлуш,
Шен цѣла ша керчаш,
Тѣаьххъара бѣаьрг хьежош,
Езаран цѣ йохуш,
Дош хеташ цѣ хьешна
Дуьне клантах дисча,
И ѣаьржа хьаргѣанаш,
Мацѣелла берзалай,
Аренан аьрзонаш
Ижонна тѣхьолху.
Иэшначух ижу йо,
Дегѣлах са къастале.

Иштта стагана а,
Тѣгулло цѣххъана
Цкъацкъа и ойланаш,
Стеган лаг схьалоцуш.
Шайн къиза морзахаш,
Цуьнан дагах туьйсусуш.
Дѣаьвшечу тулгѣешца
Коьртан хье кегабеш...
Бехк ма билла суна,
Балхамаш ас барна.

Амма дІахаалаш:
 Латаза ца девлла,
 Вай тіаме дІахІиттахъ.
 Саьмгалан цу кІуьро
 Садукъдан доладахъ,
 Шен кІорнеш лачкъийча
 Даръелла ча санна,
 Чов хилла дарделла
 Ша цІоькъа-лом санна,
 Со летар ву хьуна.
 Хьо шек дІа ма вала,
 Вон накъост вац хьобца. —
 Умматгири чІогІа
 Цу дешнех гІадвобду:

— Бакъ боху, воккха стаг,
 Алал ахъ ишттаниг.
 Ткъа хІинца ахъ тхуна
 Цхъа илли алахъа.
 КІеззиг зама яцъеш,
 Дог-ойла гІаттаеш... —
 ЯІлам синтем боцуш
 Гонах дІа-схъа хьобжу.
 Воккхас кІеззиг гІийла,
 Пондарца йиш локху.
 Цкъа хьалха эшарца
 Дог ирахІоттадой,
 ГІийлачу мукъамца
 ТІаккха илли олу.
 Илли юккье долуш,
 Қхеран тидам боцуш,

Юккѣра дѣволий,
Яѣлам кѣайлавоу.
Цу дукѣахъ и буѣйса
Сов тийна тѣярна,
Воккхас олу илли
Лаѣмнашца дѣадаѣржа.

— «Паччахѣан ѣазапо
Шайн собар кхачийна.
Шайгарчу балано
Эхарт а дицдина,
Маса кѣант лела хир
Хѣар дуѣне дадийна,
Декѣаза ѣорт етташ,
Верза хѣусам ѣоцуш...
Хеназа тѣѣюгѣий
Ѣожалло вадаво.
Дезаш ка етташехъ
Хѣар дуѣне вайх дуѣсу.
Ножан унѣла хѣажош
Кошан барз хѣоттабо.
Ѣаѣржачу лахѣтичохъ
Вай цхѣалха ма дуѣсу...

Даразий, тегазий,
Кѣайн марчо дуѣйхина,
Чам база, тобаза
Кѣайн бамба ва багахъ,
Масане воккханиг
Шел тѣаѣхѣа ва вуѣтуш,
Жимачух дисина

Хіар дуьне деззашехь...
Хетариг ца хилла,
Башлекхчу ламанна,
Хьийзочу дорцана
Ян кхоллар шен йоцуш.
Хетариг ца хилла
Лахарчу раьгІнашна,
Богучу малхана
ІиндагІа ва доцуш...

Ардангах ша хаьдда
Гила борз ва санна,
ДоттагІех шаьш хьоьгуш,
Довзалех кьаьстина,
Ма хетта-х ца лелий
Яхь йолу шу кІентий.
Кханий, кханий бохуш,
Бакьоне сатуьйсуш...
Ламанан кортошкахь
Цюькьа-лом ва гІергІаш,
Цу хьаннийн хотешкахь
Кьор-кхокхий ва декаш,
Цу пепнийн баххьашкахь
Отйокхаш ва екаш,
Мел хаза ели-кха
Дуьненчу хьо бІаьсте...

Йолучу бІаьстенца
КІур болуш кхерч боцуш,
Цхьа мажар ва йоцург
Кхин накьост шен воцуш,

Кийрара дог доьлхуш,
Езарна сагатдеш,
Масане кІант лела
Маршоне сатуьйсус...
Кхоьланчу бІаьргашца
Дохначу дегнашца
Пхьохана шаш хІуьттуш,
Баланаш балхабеш.
Цеххана кхерч буьтий
Шайн наной белхабеш.
Масане кІант лела
Шен сих дог диллина...

Цхьан дийно велийнарг,
ШозлагІчо велхаво.
Хиларо Іехийнарг,
Хадаро хьегаво.
Вай даьлла никх санна,
Дохзалах хоттало.
Вай делла никх санна,
Ша цхьалха ма вуьсу.
Хетариг хуьлуш дац,
Яздинарг туьлуш дац.
Іожалла кхочур ю,
Вай, кІентий, кьестар ду.
Готтачу лахьтидохь
Безамаш буур бац.
Ца динарг дуьненахь
Кошахь а карор дац».

Воккхин илли соцу.
Ойлане вахана,

Гумаха вицвелла.
Воккхига длахьожий,
Дог доцуш велало:
— Дика ду и нислахь,
Иштта ахь ма бохху:
Упгланаш хьежадеш,
Марчо а хьерчадеш.
Пиша-ваша, доьлхуш,
Хьуна тIе а хьийзаш.
Хьайн юьртан кешнашка
ДIаволлар хьан нислахь... —
Хир дуй-техь и иштта,
Вай санна долчарна?
Оьший-техь сатийса,
Кху новкъа ваьллачо?..

Ткъа и хьанна хаьа,
УпгIа, марчо хьовха,
Кошан барз а боцуш,
Цхьанхьа дуькьчу варшахь,
ДегI нисдан стаг воццохь,
Гирмийн мажар марахь
ДегIан чарх шелъелча,
Тезета гулделларш
Акхарой хуьлий а?..
Амма соь хаьттича,
Цу тайпана валар
Дуккха а тоьлаш ду,
Мехкан сий доьхкина,
Паччахьан лай хилла,

Маършачу валарца
Кошан барз хІотточул... —

Халада схьанэчна,
Іумахин и дешнаш:
— Каш даккхал латта а
Дагахь бу ца дита,
Қхайкхаза баѣхкина
Вайн «хьеший-ма» вайна.
Марчо, я уппагІа-м
Хьехочохь дацара. —
Накъостийн дог айда
Лууш, Ванос толу:
— Веллачул тіаьхьа дерг,
Велча бен хуур дац.
Амма дийна мел ду,
Вай кьийса дезаш ду... —
Цу хенахь тіевогІу,
Оьзда Николайца.

— Ассалом Іалайкум,
Шу дикчу кІенташк?!
Хьаша тіеобций аш,
ХІусам шайн яцахь а? —
ЦІеххьана деллачу
Саламо цецбоху.
Николай Іумахе
Қъаьрззина діахьоьжу.
ГІадвахар совдолий,
Хьоккхий діа тіевовду.
Вовшашна тіехьодий
И шиъ марахьаьрча.

— Кху оърсичо шена
Хьо вевзаш ву бохуш,
Тхо лан даккха санна
Хьийзадо хьо хоьттуш.
Суо дла цла кхоччушехь
Юха ван дийзи сан.
Шена хьо Сибарех
Вевзина кхуо аьлча,
Тлехьаьжна харц лувьчех
Тера а вац хлара... —
Іумахас Николайн
Белш тле куьг дуьллу.
Шен белш цуьнца нисъеш,
Юххе ша длахІутту.
Берриш а цу шинга
Леррина длахьовжу.

— ХІан-хІа, аьшпаш хлара
Вац буттур болуш цкъа.
Къийсарна харцонца
Ву лелаш декъаза.
Сан деган доттагІа,
Ву хьаша вайн хІинца.
Кхуьнан цле Коля ю,
ХІинца шу девзаш ду. —
Массара тлеовхуш,
Цуьнга куьг кхийдадо.
Цо дуьхьал а овхуш
Церан куьйгаш ловцу.
— Дийцал, Коля, хІинца
Керла хІумнаш тхуна.

Оърсийн махкахь хІун ду,
Мукъа маца ваьлла?

— Керланаш дукха ду,
Дийцина вер а вац.
ПаргІатехь дуьймур ду,
Со мукъа ваьлла вац.
Дерриш цхьаьний девр ду,
Вайн Іедал хІоттийна. —
Хьуьлла юьстах лаьтта,
Баймурд хьалха волу.
Хьешан куьг хІинца а
Лацаза ву иза:

— И «вайн Іедал» бохург,
Хьенан Іедал ду хьан?
Делакх гІалгІазкхийниг,
И тхуна оьшуш дац...
— Собар де цкъа, Баймурд,
Хьо дика ца кхета.

— Вита ахь, кхетар ву.
Цо хаттарх бехке дац.
ХІинца вай хІоттош дерг,
Къаьмнаш къестош хир дац.
Къен-мискачу нехан
Долахь Іедал хир ду. —
Николайна гонах
Адамийн го горгло.
Іуьллучу попана,
Николай тІеволу.
— Промыслехь, заводехь,

Церпоштан некъа тлехъ
Белхалойн бунташ ю,
Шайн бакъо схъайовхуш.
Массо оърсийн махкахъ,
Москвахъ, Петарбухехъ...

Ма-дарра гIуллакхах
Накъостий кхетаба,
Гумаха вистхуьлу,
Николайн дош тодеш:
— Со кхеттал дерг цунах
Соьга дийцинера,
ХъастагIа вахача
Со Соьлжа-гIали тIе.
Цу хьокъехъ къамел дан
ВогIур ву аьлла ву
Церпоштан некъахо,
Большевик Iабдулла.
И варе ца хьежош
Дийцахъа ахъ кхетош,
ХIуттур дуй кху махкахъ,
Советийн вайн Iедал...

— Вай Iедал хIоттор ду,
Шу цхьалха дуьсур дац.
Махкара вайн къаьмнаш
Цхъаь санна гIовттуш ду.
Белхалой хьалха бу,
Куьйгалдеш парти ю.
Нийса некъ ша хьоьхуш
Вайн баьчча Ленин ву... —

«Ленш!» «Ленин!» — боху,
Вовшийн блаьра хьуйсу.
— Соьлжа-гIалахь со а
Накъостех кхийтира.
Цара йийцира суна,
Iумаха, шун юрт а.
Герзаца шун гIо дан
Белхалой кечлуш бу...

Цуьнан къамел хадош,
КIадвелла ша вехьаш,
Салти схъавалаво,
ГIароллехь лаьттачо.
Кхара дIахъажийна
Салти юхакхаьчна:
— Шуна гуо лоцуш бу,
Шу сиха кечлолаш!..
— Гуо лоцуш?.. ХIун хилла?.. —
Дечгашна тIе буьйлуш,
Гуонаха блаьрг бетта.
Iумахе хеттарш до.
Iумахас тIсвоьдий,
Салтичуьнга хотту:
— И хIун ду ахь дуьйцург,
Мичхьа бу уьш хIинца?!

Лаккха хьалаваьлла,
Генна дIахъаьжначу,
Халада «кхаъ» боккху,
Орцанан хьесапехь:
— Дукха эскар догIу

Вайна тIе, Iумаха! —
Iумахин хаттарна
Жоп а луш салтичо:
— Уьш схьакхоччуш бохку,
Iаламат дукха бу...
Со юьстах велира,
Сайн гIуллакх долчуха.
Ведда со веара
Шуьга дIахайта.
Хьевелла веа со
Меттиг ца йовзарна...

Николай ца кхуьу
Салтичо лелочух.
Цунна ца хаьа иза
Мила салти ву а.
— Хьо хIунда ву тIаккха,
Кхарна гIо дан лууш?
— Тхуна а кIордийна
Iедало бен ницкъаш.
Дуккха а бу салтий,
Цунна резабоцуш... —
Iумахас куьг лоцуш
Салти маравулла.
— Баркалла ду хьуна,
Хьо иштта хиларна.
Тхотьца Iе хьо хIинца,
Тотьлаш хир ду хьуна.

Тембоцуш Халад ву
Шаьш бийриг хьем хеташ:

— Вешан гуо лацале
Лаций вай церан гуо! —

Іумаха а сихло
Дан дезарг дІаала.
— И даза ца долу,
Же яма, шу кІентий!
Чухула богІу уьш,
Даккъашца кІело е!
Уьш тІех а бовлийтий,
Лакхашха гуо таса.
Массо а шен меттехь
Берд хилий дІахІотта!
Я толам, я валар.
Кхин агІо йолуш яц!..
Ка йолда шун кІентий
Бакъонан къийсамехь.
Шух дог ма кхаьрдийла
Паччахьан йовссарийн.

И чехка дІахьоду,
Шеца воІург оьций,
Шен герзех катухий,
Баттара тур доккхий.
— Оьзда, хьо Колица
Юха юьрта верза.
— Ишттачу меттера
Идда кІант ваций со-м...
Кхин стаггаъ ца хилча,
Зудчо а вуьйр вара,
Кху тайпа меттера,
Ведда со цІа вахча, —

Николайна а тов
Оъздас дина къамел:
— Бакъ боху, воккха стаг,
Вайша кхузахъ Ийр ву.
Ваьшшинга даллуччул
Накъосталла дийр ду...
— Бехк ма билла, Оъзда,
Ас иштта аларна.
Вайн хъаша Іалашван
Лаар ма дара ас
Хьоь аьлла и дешнаш.

Шу шинна и лаахъ,
Тховца Іен мегар ду. —
Діавоьрзий, салтига:
— Хьо соьца діавола —
Воккхигахъа воьрзу:
— Воккха стаг, діанэца,
ХІара тапча хъайга.
ХІоккхузахъ хьо саца.
Кху попана тіехъа.
Хьо а саца, Оъзда,
Кху орамаш тіехъа...
Юкъа ма гІерталаш,
Тхо ларор ду шуна. —
Вукхаьрга куьг ластош,
Ша чехка діахьоду.
Топаш юьйлуш хеза.

Оъздас Воккхе олу:
— Шек діа ма вала хьо,

Кхарна воккха хетарх,
 Вайша волу маьнг
 Ледар хир яц хьуна.
 Ва лата луучуьн
 Летах ка долийла,
 Ва вада луучуьн
 Уьдуш са долийла.*
 — Со-м, хьо ваха, вац шек.
 Южаллел халаниг
 Кхин хуьлийла а яц.
 Цкъа кӀел ког тасаза
 И Инйр йолуш а яц.
 Вайн хӀун дуьсу хетий
 Дагахьбаллам хилла.
 Дан а, диса а дац.
 ДӀа дуьсур ду-кх дисахь
 Къахьделла хӀар дуьне,
 Шен да велла дисарг!..
 Герзийн дийлар сихло.
 Маьхьарий ду хезаш:
 «Яжаббар, я Илес!»
 «Шени мамаззагӀли!»¹ —
 Оьзда хьалаэккха.
 Шегара топ кхуссу.
 ТӀаккха шаьлта йоккхий,
 ТӀама тӀе дӀахьоду.
 — Ойт, гора шаьлта я!!
 Сан шира доттагӀа.
 Гайтал, хьуо муха ю,
 Ӏабавел мостагӀа! —

¹ Хьо зуьдан кӀеза (гуьрж.)

Воккхас топ кхуьссу,
Маьхьарий ду хезаш:
«Же яма, шу кІентий!»
«Юха ма довлалаш!»
«Тіетоха, тіетала!»
«Ойт, я расулаллах!» —
Тіом шина а агІор
ЧіогІа марсаболу.
Вовшашна чу уьдуш
Тарраш, тоьпаш етта,
Яккхий тоьпаш юьйлу.
Юккьехь хІоььнаш лелха.

— Вайн «хьеший» гергахьа
ТіегІерташ бу, Воккха, —
Баймурда боху.
Шиммо а хьажайой
Цхьаьний тоьпаш кхуьссу.
Хіинца хеза гІовгІа
Тіама юккьехь кьаьсташ яц.
«Юкьа гІуо, тіетала!»
«Схьаяха шаьлтанах!» —
Воккха хьалаиэккха.
Топ охьа а кхуссий,
Тапча буйна юллу.
Ша тіехьа Іиллинчу
Хенна дІа тіеволу.
Хьажаеш йолхазза,
Іумаханиг кхуссу.
И а охьакхуссу,

Шаьлта схьа а йоккхий,
Діахьада айъало.
Цу хенахь топ кхетий
Шен дагах катуху:
— Я аллах! Шу марша... —
Попана дехьахьа
Хьаьвзий охьавужу.
Хена тІера пондар
Цуьнца лаьтта бужу.
Воккхин куьг хьакхалой
Цуьннан мерзаш дека.
Цушиннан а аьзнаш
Кхин ца дека соцу.

Топ охьа а юьллий
Діа тІекхета Баймурд.
— Э, маржа, воккха стаг,
Дагахь доцург дин ахь.
Вала йиш яцар хьо,
Кхин боьлхур бац хьан біаьрг.
Декар дац хьан иллеш,
Тхан легнаш гІиттадеш!.. —
ЛадугІий ойла йо.
Маьхьарий ду хезаш:
«ТІетаІалаш, лоьмаш!»
«Доха ма дохалаш!»
«Дог карзах даккхалаш!»
«Біаьрг серла баккхалаш!» —
Баймурд ира хІутту.
Генна діа-схьа хьожу.

— Ойла мел йича а,
Хьуна дан сан гІо дац.
Хьайн пондарца хьо цкъа
Витаза со вер вац...
МостагІийн арданго
Накъостий нэгош го. —
Бакъахьа верзаво,
Чоьин тІам тІетабо.
Шен тоьпах катухий
ТІама юккъе дІахьоду.
Воккхин накха хьулбеш,
ДІаьндарго хадийна
Попан га тІедужу.
Оьрсийн «Ура» хеза.
Лиеташ берш хьербевлла,
Къизалле бирзина.

Чевнаш хилла Халад,
Халла шен дегІ текхош,
Тур луьйзуш лелаш ву.
Цо шех дог диллина.
— Уматгири, Вано,
Іумаха, схьадуьйл...
Кхин цкъа а Іодика,
Шун ян лаьа суна...
Юха ма довлалаш,
МостагІий лахбелла... —
Ирахьчу попана
ХІара тІе тевжжашехь,
Юха а топ кхета.
— Іо-дика... шу марша... —

Шен коьртах катуху,
Воккха волччу вужу.

Хюьънаша, тарраша,
Зарздина ду чоа.
Тур цийша дуьзна ду,
Яьккхина тапча ю.
И Вано ву тебаш,
Эпсар ву длауьдуш.
— ХIан-хIа, эпсар, бакъ дац.
Мел чIогIа лечкьарх
Хьо соьгара вер вац. —
Хьажош тапча кхуссу.
Вукху агIор хьоду.
Iумаха ву чехка,
Цуьнца масех стаг ву.
Николайна хьаьж тIехь
Охьаохуш ций ду.
Iумахас, Воккха гой:
— Хьо ю хьуна суьйре!..
ЭхI, маржа хьо дуьне!..
ТIаккха гор а лахлуш,
Куьйга корта лоцу.
— ТIамний, кьизаллиний
Юккьехь кхнъна ву со.
Амма хIинца санна
Яхь йохна хилла вац...
Сайгахь ду моьттина
Добналла ца тоьа.
Кху тайпа хьо гича,
Легашкахь кьурд сацо.

Вицлур вац кху денна,
Хьуна тлаьхьа кхиьалц... —
Наггахь топ а йолуш,
Тлом бу глеллуш лаьтташ.

Умнатгири воглу,
Цуьнца клеззиг нах бу.
Попан вукху аглор
Луьллуш ву Халад а,
И царна хьалха го,
Лумахина гале.
И шена ма-гиннехь,
Умнатгирис олу:
— Гора клант, Халад я!!
Лаа еш ца хилла
Лодика ахь тховса...
Лумаха тлевовду
Халадана юххе.
Луьллучу попана
Те цхьа ког а боккхий,
Цунна шина аглор
Лохкучу декъашка
Уггар безна болчу
Клентийн блабра хьовжу:
— Кхин бекар бац лерехь,
Хьан иллийн мукъамаш...
Бекар бац кхин мерз а,
Тхан дегнаш глиттадеш...

Амма уггар холчу
Хлоьттинчу минотехь,

Хьо дага воґур ву,
Хьан сурт схьахуттур ду...
— Дагахь а дацара
Иштта кьабстар аьлла.
Дагахь дукха днси
Дийцаза хIуманаш.
Кхин а дукха днси
Дан дага лецна дерш.
Цхьабний дер моьттинарш... —
Ша дешна цхьа кехат
Шалха а хьарчадой,
Николайс Iумахе
Олу юххе воґий:

— ХIара кехат дара
Салтичун кисаняхь.
Фамили ю цуьнан
Степанов, цIе — Иван.
Кехат ду кестталгIа
Цуьнга цIера кхаьчна.
ГIалгIазкхи ву иза,
Донера схьаваьлла...
— Кхоам бу цуьнан а,
Майра кIант хиллера... —
Чехкка тIевеанчу,
Ванос Iумахига:
— Церан тоьлла дакьош
Дохийна дIадаьхна.
Уьш кхачо гIоьрту вай,
Я хIун до, Iумаха?..

— Кхача уьш лур а бац,
Иэша бала мега.
Вайха а дуккха а
Накъостий дIабевлла... —
Цу хенахь топ йолу,
Iумахас белш лоцу.
Массо а дIахьовсу
Топ яьлладу агIор.
Дечга тIе а волий,
Къурба а дIахьожу:
— ДIаведдарг ЯIлам ву.
ДIо басах чу керчи... —

— Вахийта, ца оьшу,
Вайн карара вер вац.
Хууш ду ма-дарра,
ТIаккха дерг хала дац.
Чов сан йоккха а яц,
Суна схьахетарехь.
Белш лоцуш чакхъяьлла,
ДIайоьхкур ю хIинца.
Николайн корта а
ДIабехка безаш бу. —
Баймурд ца сацало,
Iумахас и бахарх:
— Хьан бехк бу, Iумаха,
ХIеттахь ца вейтинчу.
ХIинца вер вац иза,
Со тIаьхьа кхуьур ву...

— Баймурд, юхаверза!
Ас аьлларг де хIинца!

Сихдала ца оышу,
Дицдала мегар дац.
Вай хІинца сиха ду,
И ловзо мукъа дац.
ТІаьххъа а хъан карах
Лийр ву хъуна иза. —
Дика резавоцуш,
Баймурд юхавоързу.
— Декъий схъа тІегулде,
Чевнаш а дІаехка.
ДІадевр вай кхузара.
ДІаваьлларг, висинарг
Мила ву а хъовса,
Хъокхех де барманаш.

Да виса, воккха стаг,
ХІинца дийна воцу.
Хъан иллин мукъаме
Цкъа хІинца ладогІа...
ХІуммаъ дац хъох лаьцна
Оха эр ду илли...
Йорах а ца оьцуш
Хъан чІир а оьцур ю...

Же, ма Іе вай, кІентий!
Хъовсий вай ваьш мел ду.
Уьш метта бахкале
ДІагІо вай кхузара.
Схъалаха накъостий,
Цхъа а кІел ма вита. —
Іумахас схъаоьцу,

Воккхин пондар, хьоьжу.
Вокқхина юххе хьой,
Барамна тлебуьллу.
Воккхин эшаре ша
Ладуьйглу сурт хлуьттуш,
Цу барамна тлаьххье
Меллаша длавовду.

Дукха ду цсран дан,
Дерзо а дезаш дерш:
Велларг волла деза,
Чевнаш сха деза.
Нагахь тлаьхьа бовлахь,
Кхин а тлом бан деза.
Кхин а нах гулбина,
Герз лаха а деза...

ГЮНЕРЧУ НАБАХТЕХЬ

Чохь йоллуш камерехь,
Зайнап ю набахтехь.
Цуьнца ю камерехь
Маликат, йоккха стаг.
Коррелц лаьтта бухахь
Бодане камера.
Пенашца тийсина
Дуькьа гезган машош,
Решеткин кор жима,
Нисса ах лаьттах ду.
Камеран неI жима,
Тховх йоллуш санна ю.
ИэттIачу кучаца,

Яържинчу месашца
Гелъелла длайоъжна,
Зайнап ю тар тесна.

И Іуъллу дегІ цхьалха,
Шийлачу лавтта тІехь.
КІадделла, тхьуздоялла,
Доцуш дегІ кхетамчохь.
Хала ду цо йийриг
Наб ю аьлла чІагІдан.
Амма гІенах цунна,
Цхьацца сурташ хІуьтту.
Леснарш самах дага,
ГІенах дуьхьал туьйсу.
Маликат Іа хиъна,
Къуьйлуш голаш мара.
Къежбелла шен корта
Голаш тІе божнйна.
Ойланаш язъелла,
Зуькаран мукъам беш:

— ЛаилахІ иллаллахІ,
Мохъаммад расулаллахІ.
ХьажицІахь и хьажой
Байъича ва санна,
ХІун бала бу хетий
Хьо коьрте беанарг...
Рузбанан маъждигаш
Дагийча ва санна,
ХІун гІайгІа ю хетий
Хьо дагчу йоьссинарг...

Елхаран шад хіуттй
Цо зикар сацадо.
Зайнап ю вон глан гуш,
Набарх елха ийзош.
Тіаьхь-тіаьхьа схьахезаш,
Цуьнан елхар чіагіло.
И хезна Маликат
Цунна улло йовду.
Юххе охьалахлой
Лоррий цуьнга хьовжу.
— Маржа-яІ, Зайнап хьо,
Декъаза хилла хьо.
Набарх а ца юьту,
Балано хьо мукъа.
Борзанан морзахца,
Іуьйшуш ду дог хьан цо...
Набахтин кертара
Аьзнаш ду схьахезаш:
— «Хіоккхуза балабе,
Пенаца хіиттабе!»
— «Кху сохьта сийлахьниг!»
— «Діахіитта пенаца!»
— «Схьатоха, пусар дац!
Шуна моьттарг хир дац!
Валар дукха тоьлу,
Шуна са деттачул!..» —
Маликат ю гіерташ
Қорах арахьажа. —
— «Діа тіетоха тоьпаш!
Хіаллакде и йовссарш!» —

Цхьаьний тоьпаш йолу,
Маьхьарий а довлу:

— «Я аллахI, я аллахI!»
— «НаьIалт хуьлда шуна!»
— «Цкъа дохко девр ду шу!»
— «Звери вы, шакалы!» —

Маликат меллаша
Цценкъа охьайоьду.
Зайнап, вон кхералой,
Маьхьарца кхоссало:
— Вай дела! Сан дела!—
Йоьхна дIасахьийза.
Евллачу тоьпаша,
ХIинцца гинчу гIено
Сов чIогIа Iадийна,
Метта ян ца туьгу.
Юха а арара
Гийлла аьзнаш хеза:

— «Дала хIаллакдойла,
НаьIалт хилла йовссарш!»
— «Цкъа-м жоп лур ду аша
Кху доллучунах а!..»
— «Тетоха кхин цкъа а!» —
Тоьпаш йовлу кхин а.
Зайнап коре хьоду.
ДегI дегош кхийсало.
Куьйгашца бат хьульеш,
Бертал охьаюжу.
Дикка хан дIайолу,

Ший а чloggla йoьлхуш.
Қъaьрзинчу бlаьргашца,
Зайнап кlегар хуу.
Ша цхъaь лoьхуш санна,
Чухула бlаьрг бетта.

— Маликат... Маликат!.. —
Хьодий тlе а йoьдий,
Цунна марахъaьрча,
Лоррий бlаьра хьoьжу.
— И хlун дара, Маликат?
Вайна хlун хуьлуш ду?
Хlара къемат де дуй,
Дийцахъa, Маликат?!
— Сан декъаза Зайнап,
Хlара мискачара
Ловш долу lазап ду.
Хlан-хlа, хlара тlех ду.
lазап хилла lаш дац...
Хlара дийцалур дац,
Адамийн маттаца...

— Уьш хlун тоьпаш яра,
Сан хьоме Маликат?..
Хъайна хуург мукъa,
Дийцахъa ахь суна...
— Евллачу тоьпаша,
Синош дlадаьхьира.
Декъаза и догlмаш
Балех а девлира.
Делан кхиэл хилла-кха,

Иштта и яздина...
Хилла-кха кхоьल्लीна
Вай иштта декъаза.
— Вай хIунда ду тIаккха
Иштта сел декъаза?
Цуьнан ойла йиний,
Маликат, ахь цкъа а?..

— И делан йоза ду,
Декъаза вай хилар,
Ткъа вайн декхар ма ду,
Цунна муьтIахь хилар.
— И тамашина ду. —
Ойланашка йоьду.
— Ваьшкарчу балина
Вай реза ца хилахь, —
Олу Маликата
Хьехар даран суртехь.
— Халонаш ца лайна,
Далла яхь яппарш вай.
ТIаккха хир яц вайна,
ПаргIато делера...
Харц йолу ойланаш
Ковртехь ма сецае.

Вай дала кхоьल्लीна,
АллахI шен це йолчо.
И доцург кхин хIума,
Вайн дагахь оьшуш дац...
— Со кхета, Маликат,
Иштта а ду иза.

Ду суна и хезна
Дуьйцуш берахь дуьйна.
Амма ойла ас мел ярх .
Ца кхеташ со цхьаь ду:
Масала, вайн молла,
Я хьал долу Йела... —
Ойланашка йовду,
Цо цхьаь-м дагаловцу.
— ХIун ду хьо ца кхеташ,
Зайнап, дийцахьа?..

— Масала, и Йела:
Ламанан басошца
Жа ду цуьнан дежаш.
Бажа бу аренца,
Говрийн рема, мохк бу.
Паччахь а цуьнан ву,
Дин а цуьнгахьа ду...
Ткъа ялсамане а
ГIур ву боху иза,
Делах и тешарна.
Цуьнан тешар хIун ду?
Тешна и хIун деш ву?
Нахана ша гайта,
И рузбана вовду.
Цахь ламаз до хир ду
Довзална вазвала.

Цо кхин хIун лелор ду,
Иза ца лелийна?

Иза а ца дича-м

Сагатделла лийр ву.
Тароно вукъвина
Сел мукъа волу и...
Сибарех да велла
Буо дара со миска.
Хинца нана а яц,
Йиша-ваша а дац.
Юьртан сагIин дакъа,
Моллина кхо бIе деш,
Суна кхоъ бен ца до.
Я данне а ца до.
ХIунда ду и иштта,
СагIа хъанна догIу?..

ХIетте а эхарт а
Цунна хир ду боху.
Хъал а дала вайна
Яздина дац боху.
Сий доцуш а вай ду...
Тхо адамаш санна
Iен дита аьлча а,
Хуьлуш дерг хIара ду.
ХIара хъуна гуш ду...
Дуьне а, эхарт а,
Хъалдолчунна делла.
Ткъа хъал а, аьтто а
Ямартчунна делла.
Вайна цу вайн дала,
ХIара Iазап доцург
ХIумма а ца делла...

Пуллакхаш цунна дан
Бацарна аьтго вайн.
Ца кхеташ и ду-кха,
Мел ярах ас ойла...

— Тонйта, ма дийца,
Кхералуо хьайн делах.
ОстогIпуьрла ала,
ДIаяккха и ойла,
Делан цIе яккхахьа,
Дохко чIогIа яла...

— Дохко ца яьлча а,
Кхин хила хIума дац.
Дохко со яьлча а,
Тодада хIума дац...

Маржа яI, Iумаха,
Ма чIогIа хьевели.
Бакъ хила доллу-техь
Суна вон гина гIан?..

— Iумаха, Iанне а
Атта Iийр вацара.
Иза хIун гIан дара
Сел чIогIа хьо елхош?

— Нана гира суна
ГIенах, тIаргIа кьажбеш.

Со а яра гIо деш,
Ахкарца и боккхуш...

Яханчу тхан нанас
Цунах маша бира.

ТIаккха гира суна
Iумаха ловзаргахь.

Оцу машех дина
Чоа а дуьйхина...

Тхойша хелха долуш
Нах хьалаглевттира.
Тлаккха тхойша хуьлу,
Боккхачу цу тламехь.
Гумаха цхьа вара,
И майра летара.
Говр лавцна со яра,
Кхин орца дацара...
Генах ца гуш хун ду?
Мостагийн дукхалла,
Цу чевнийн йозалла,
Есачу аренгахь
Генарчу цу махкахь,
Кийрахь даш дазделла,
Гумаха вуьйжира,
Суьйранга том баьлча...

Блаьргара хиш йенош,
Говр а тлехлоьттира. —
Цхьа вон дег тохало,
Ша лаччохь кхоссало.
— И дагадеача
Сан кийрахь дог шелло...
— И-м вон ган дац хьуна,
Хьо шек а ма яла:
И хьуна тламехь гар
Вай мукъа даха ду.
Хьан карахь и валар,
Ахь самах хьеста ду.

Иштта хир ду иза,
Цу дала мукъалахь...
Ас тидда глан цкъа а,
Харц хилла дац хуна.

— Баркалла, Маликат,
Дог дика стаг ю хьо,
Хъан пусар дийр ду ас,
Елла даялалалц суо.
— Хъан дала сий дойла.
Сайн карахь и хилча,
Дуьненан доллу ирс
Хуна лур дара ас... —
Догла доккхуш хеза.
Шен клажаш тлехь цлийзаш,
Буто неI еллало.
Беликов воглу чу.
— Тлаккха, Зайнап, дийцал,
Муха хета хуна?
Хъан йижар, глаттар а,
Туьнчу цленкъахь деца?

Къелиг яI, хъажахъа,
Арахь ма хаза ду.
Хаза яьлла бIавсте,
Хаза бай, баьццара.
Бацалахь зезагаш,
Олхазарийн эшарш...
Тахана эпсаран
Чин ло ЯIламана.
Хили и ирс долуш
Шулахь массарел а. —

Зайнап юкъаэккха,
Са тоха а ца лой:
— Зама ю ша иштта,
И санна болчеран...
И къонаха волуш-м
Ца кхаьчна и ирсе.

— Дика къуонаха аю,
И дийца оьшуш дац.
Ткъа хӀицца дуьйна дӀа,
Цуьнан сий а хир ду.
Со дагахь ву цуьнца
Хьан ирс а дӀахотта:
Хьуна къа ца хета
Кху чохь йоллучу хьайх?
Хьо жима, хаза ю,
Дуьне деза хан ю.
Южалле сатуьйсун,
Кху чохь къан ма лол хьо.
ЛадогӀа, ойла е,
Суна къахета хьох.
Я моха еъанчохь
Цхьаммо тоьхна юьйр хьо...

— Сихха ягӀахьара
Шуна иштта моха.
Аш дог иэтӀочура
Сихха мукъаяла...
Ткъа захалонца хьо
Харцахьа нисвелла,
И бахьнехь юьхь кӀайчу
ХӀуттур вац хьо цкъа а.

Дош ца хиндолчунна
Эрна кѣа ма хѣга.
Бакѣахѣа дац, эсар,
Ахѣ эрна кѣахѣегар...
— Суна-м башха а дац,
Хѣайна луѣург де ахѣ.
Хѣо тоѣлаш-м хир дара,
Ахѣ соѣга ладоѣгѣча.
Амма нагахѣ санна,
Їумаха гур бохуш,
Цуѣнга ахѣ сатѣйсахѣ,
Цунах дог диллалахѣ,
И дѣйна вац хѣуна.
Їзѣй, цуѣнца бершѣй,
Хѣеттахѣехѣ байѣйна. —
Цунах ца тешахѣ а,
И дешнаш ца деза.
Кѣйрахѣ дог тохало,
Белшашкахѣ егаѣю.

— Цуѣнан дакѣа хѣуна
Гойтур бохуш Їѣйра.
Буха бѣсинчара
Дѣа ца даѣхѣнехѣара.
Миска, хѣо хиллера,
Чѣогѣа и ган лууш.
Амма и хѣинцале
Вахкавелла хир ву... —
Зайнап юкѣаиѣккха:
— Хѣайн мотт хѣан соѣйѣла!
Кѣин кѣйрахѣ дог доцуш,

Халкъана балийна
Кхоьल्लीна бирдолг!
Тонийта, ма дийца,
Мотт сецаа хьо хаарг! —
Маликатах хьерча.

— Хьуллур дуй ткъа бакъдерг,
Ца дезарх и хьуна?
Тіекхаччалц тахане,
Іийна со хьулдина.
Хьоьга дийца бехкам
Массарна а бина..
Амма дуьйцу хІинца,
Хьоьга дог диллийта.
Хьуна лаахь хІинца,
Ас ирсе йийр ю хьо.
Ткъа нагахь ца лаахь,
Кху хьолахь Іийр ю хьо.
Со-м хьох сов къахеташ
Хьан дуьхьа лелаш ву.
ЯІламе-м, шеко яц,
Милла а йогІур ю...

— Суна дика дора
Ахь хІинца дІаводахь.
Кху ор чохь мукъа а
Йитийша садаІа.
Я яккха со сикха,
Ей а, кху балеха!.. —
Маликата иза,
Шен мара а къуьйлуш,
Кхин дан амал доцуш,

Вовших хьерчаш йоьлху.
Маликата цунна
Хьаьж тIе дайн куьг хьоькху.
— Сел жимчохь кху бале
Хьо хIунда леци-техь...
ХIун дина хилла-техь
Ахь далла сел кьиза?..

— Со-м дIавоьду хIета,
Иштта а хьевели.
Хьан дуьхьа всара,
Сиха воллушехьа.
Синкьерам бу тховса,
ГIопа чохь хир болуш.
Доккха той хIоттийна
Даздан тхо кечделла,
ЯIламах эпсар вар,
Iумаха дIавалар...
ЯIламана йнгна,
Хьо ярсе кхачийна,
И дерриг а цхьаьна
Даздан дагахь ду тхо.
Ойла е ахь дика,
Ас и схьавоуьйту.

Беликов дIавоьду,
Цо йина чов юьсу.
— Миска-яI, Зайнап хьо,
Дуьненан Iазапо
Ма чIогIа леци хьо.
ДогIа санна боьлху
Хьуна тIе баланаш,

Муха лов и дала...
— Деле-м и лалур ду.
Амма сан кхин ницкъ бац...
ХIун де ас, Маликат,
Сан дика Маликат?.. —

— Ма елха хьо, Зайнап,
Iумаха вогIур ву.
Герташ хьан догэтIо,
Дуьйцура хьаькамо.
Цара и ца вийна,
Цуьнца накъостий бу.
Уьш орцах богIур бу,
Вай паргIат дохур ду. —
Зайнап йоьлхучуьра,
ЦIеххьана дIасоцу.
— ХIаа, уьш богIур бу,
Вай паргIат дохур ду. —
Юха а кхерало:
— Ткъа нагахь цо дуьйцуьрг...
Бакъ хилахь цо бохург...
ТIаккха, Маликат, хIан?!
— ХIан-хIа, и бакъ хир дац.
И хила тарлуш дац...
— Цо дуьйцуьрг бакъ хилахь,
Доккхачу дуьненахь
Орцахо сайн воцуш,
Ма холчокь юьсу со...
ХIокхарий, ЯIлабий
Со чIогIа хьийзор ю.
Дуьненахь и вацахь,

Сан амал дойур ду.
Тлаккха со... со тлаккха
Хорам бина лийр ю...

• — Мегар дац ишттаниг
Дага дайита а.
И билггал дийна ву.
Ткѣа и ца хилча а...
Шена тѣ куьг даьхьна,
Шен бехкана валар,
Члогла кѣилахь дуьйцу.
— Ма хаза хир дара,
Вайша хьехош Іаччохь,
Іумаха чуваьлча.
Накѣосташца цхьаьна..
Маликат, хьо цунна,
Мара кхетар яра...

Оццу хенахь йоьллу
Клажаш цийза неІ дІа.
Эпсаран хорманца,
ЯІлам чоьхьаволу.
— Буьйса дика хуьлда!
Шуьшиь ма гІийла ю.
Муха тов вайн кІантехь,
Эпсаран бакъ хорма?.. —
Курра и волало,
Зайнапехьа воьрзу.
Зайнапа кхардамца:
— Дика тов иза а,
Амма марчо кхин а
Дика хьоьхь товр дара. —

— Иштта ма дийцал ахь,
Со хьаьким ву хӀинца.
Со-м дикчу ойланца
Дагавала веьний...
— Изхь а ца хетий хьуна,
Дика ойла хьехо?
Соь дийца хьан хӀуш ду,
Кошах дага вийларг!
— Дов де ахь, къа деха,
Тоха а мегар ду.
Со шек а ца волу.
Амма хьо хууш ю, :
Бераллехь дуьйна схьа
Хьо езаш хилар со.

Хетте а соьца хьо,
КӀоршаме ю гуттар...
Хьуьнар а, хьекъал а,
Соьгахь дацахьара,
Лур дарий паччахьо
Эпсаран чин суна?..
— Бес-бесар ду хьуьнарш.
Хьуьнарийн дай санна.
Хьоьгахь товш хьуьнар ду
Халкъан сий доьхкина,
Мотт бетташ даьккхина.

— Ма ехьа и Иттарш,
ХӀинца мукъа суна.
И мухха делахь а,
Со эпсар ву хӀинца.

Хьо ирсе ян гIерташ
Ду ас мел лелош дерг...
— ХIинцале ахь делла
Ирс товар ду суна,
Суо елла дIаяллалц
Хьо дагахь латтава... —

— Суна лааь Зайнап
Ирс долуш хуьлийла.
Сайгара хьал довкьуш
И сайца ехийла... —
Цуьнан кIамел хадош,
Зайнап юкIанэккха:
— Эрна бага етташ
Хьоь кIа ца хьегийта,
ДIаалий ас хьоьга,
Дог хьоьга диллийта. —
— Дика ла догIалахь
Ас хIинца дош олуш,
И диц а ма делахь
Верззалц хьоу эхарта.

Хьан зуда а хилла,
Хьоьца буйса яккха
Цхьана чу ца йоьрзуш,
Со реза хир яра
Цу лахьтин гаттоне
Гуттаренна ерза...
Иза цхьаь ду хьуна,
Дика ладогIалахь:
Гумахица цхьаьна
Шарахь яхархьама,

Біе шарахь кийча ю
Цу кошахь Ілла со...

Иза шиъ ду хьуна.
ЛадогІал ахь кхин а... —
Цо кхин дош аладе;
ЯІлам юкЪаэккха:
— Ахь хІуъу лайча а,
Хьуна мел взча а
И дийна вац хІинца,
ТІаккха хІун дийр ду ахь?..
Мел дукха хьо яхарх,
Кхул тІаьхьа хьан бІаьрга
И цкЪа а ца гайта
Со юкЪара а ву.
Ша кошахь ца кхетахь
Шу вовшах кхетар дац.
— БакЪалойла хьан мотт!
И дІаьвшен боьха мотт...

Зайнапан дог гІелло.
Маликат кхерало:
— ДІагІохьа кхузара,
Хьо дала ма нисварг!
Ма боккха бала бу,
Аш тхьоьга бахьаш берг!..

ТІаккха, Зайнап хьосту:
— Хьуна хІуьттаренна
Дуьйцуш ду ша дерриг.
Ша бохург ахь ца деш,
ДогЪэтІаш лелаш ву...

Ма бехъа и бала
Ховхачу хъайн дагна... —
ЯІлама дог дуьллу,
Моьттинарг ца хилла.
Дарвалар тІех даьлла
Цо мерах шок етта:
— ХІан-хІа, со гІур вац дІа.
Зуда сайна кхунах
Цкъа а ца хилахъ а,
Сайна луьург кхунах
Цкъа даза со Іийр вац...

Цу тІе дІахаалахъ:
ЯнгІулбин со ЯІлам,
КІайн эпсар вац хьуна,
Кхул тІаьхъа Іумаха
Цкъа а хьан бІаьрга гахъ. —
ЯІлама наьІарах
Іэткан буьхьиг туху.
ГІароллера салти,
НеІ йоьллий, чуволу.
— ГІоккха стаг дІайнга
Цхьана кхечу камере! —
Салтечо Маликат
ДІайнга дІатотту,
Зайнап тІаьхьаІутту:
— И мича юьгу ахъ?
Со а гІур ю цуьнца...

— Боккъаллий, хьажахъа... —
Цунна дуьхьалволу.
— Цхьаьна гІур ду-кх вайша,

Нагахь хьуна лаахь.
Ткъа нагахь ца лаахь,
Цхьаьний Ийр ду кхузахь... —
Маликат длаюьгу,
Наьларна гIуй буллу.
— ЯIлам, нагахь санна,
Вайша цхьана кош чу
Ца хууш нисделча, "
Мел чIогIа каш къовларх,
Сан дакъа хьайчуьнца
Кошахь Ийр дацара...

Доху ас, йита со,
Вала ца деза хьан?..
— Iаьржачу лахьти чохь-м
Шена луьург хуьлда.
Амма кху дуьненахь
Собгара хьо ер яц.
И ахь диц ма делахь
Хьуо елла дIаяллалц.

Цунна тIе волало,
БIаьргаш а къарзийна.
И хIинца тарвелла,
Дарьеллачу нелах.
«КIомсарш» гучуевлла,
Мецчу берзан санна.
— Ма вола суна тIе,
Йитахьа со, ЯIлам...
— Сайн дола яьккхина,
Сайн дог хьох Iабор ду.

Хъанал еш дуьненна
Тлаккха хьо юьтур ю. —
— Саца, боьха хIума!

Хир дац хьуна моьттург! —
Цеххъана тоьшийтий
Гай тIе мийра туху.
ЯIлам юха волу,
Тлаккха а тIекхета.
Зайнапа шен гIоддах
Пхьаьрсах цергаш юхку.
— Тьфу! Хьо сий доцу гIам!
Ас гойтур ду хьуна!.. —
Лога шад схьалоций
Пенах дIатаIайо.
Цу хенахь наьIаран
ДоIа доккхуш хеза.

Зайнап дIа а ховций,
ЯIлам юхаэккха.
НеI йоьллий сикха чу,
Подпоручик вогIу:
— Капитан кхойкху хьоь. —
ЯIлам цуьнга чIогIа
Резавоцуш хьоьжу.
Тлаккха тIевоьрзий цо
Зайнапе дIахьедо:

— Тховсалерчу буса
Ловзаргахь Iийр ю хьо.
Цул тIаьхьа хьоу яллалц
Сан зуда хир ю хьо...

Ас бохург ца дахь,
Сан куьйга ас юьйр ю... —
Я́лам хьалха волий,
И ший араволу.
Не́л цийзош тлечлогий,
Гарол а длавовду.
Елча санна, цленкъя
Зайнап охьайовду. *
Цу балхо кыйлина
И члогла глелйна.
Даим длагиртна
Пхенаш а малделла.

* * *

Ша топ а кхоьссича,
Нах тле а хьаьлхича,
Я́лама долифра,
Гумаха вийн аьлла.

Гумаха вац моьттуш,
Я́лам хьаста дагахь,
Малар мала лууш
Бахьана карийна,
Кечлуш бу сакъера
Гопера хьаькамаш.
Иза цара дора,
Бахьана а хуьлий,
Тлаьхье йоцу толам
Моссаза баьккхи а.
Ткъа Я́лам глопа чохь

Іен дезаш ву хІинца.
Ламарошна хІара
Ма-варра вевзина.
Кхунна диттина са
Царех шайх дахана.
Іумаха вина юрт
Ягор ю Беликовс,
Цигара Іела ву
Гіопа чохь схъакхалхош.
ТІаккха а той хир ду,
Нагахь и дан кхиахь.
Іза тІаьхьа хир ду,
Хилахь вайна гур ду.
Ткьа хІинца даздеш дерг,
Вайна гуш хилларг ду:
Зайнапан юрт ягор,
ЯІламан чин даздар,
Зайнапах йийсар дар,
ЯІламана ерзор.

Цу хенахь, Іумаха
Генна кьайлаваьлла.
Цуьнан чов а хІинца
ДІайирзина яьлла.
Церан тоба хІинца
Хьалхачул стамъелла.
Николайс гіо дарца
Герз а алсамдаьлла...

БЕЛХАЛОШЦА БАРТ

Ламарой бацара
Гіо доцуш кьийсамехь,

Белхалой бацара
Уьш бицбеш цу муьрехь.
Гумаха вьдур
Кест-кеста гIалитIе,
Николай вогIура
Ламанан ярташка.
Николайс вьугура, 4
Гумаха а шеца,
Большевикийн хьехам
Мел болчу гуламе.
Цигахь буьйцуш бара
Россера хаамаш,
Сьолжа-гIалахь хилла
Белхалойн гIаттамаш.

Цигахь хьахабора
Паччахьан хьадалчаш:
Нах ирахьохкархо
Ляхов вара кьиза, —
«Тоха, ма кхоабе!» —
Бохуш кхайкхамаш беш,
И лозунг айьина
Кюлюбакин вара.
Шиь хилла ца Iара,
Уьш дуккха а бара,
Нохчех а дуккха а
Церан гIо деш бара,
Цу нохчийн цIераш а
Гумахас йохура,
Царна дан дезарг а
Дагахь латтадора.

Генарчу Сибарех
Дуьйцуш мел хезинарш,
Ша юрта веача
Николайс дийцинарш,
Баъкъ хиларх кхетара
Гумаха гуламехъ.
Илманан локхалло
КIаргоне ца кхехъарх
Шек воцуш тешара
Хийцамаш хирг хиларх,
Замано ха харца
Дукха хан ца йисарх.
Цундела хуттура
Белхалошца зIе цо,
ТIаьхь-тIаьхьа уьйзура
Ламарой цу юкъа.

Цуьнан хьеший бара
Дуккха а белхалой,
Царна юкъахь бара
Нохчий а, оьрсий а:
ПхьалГIанийн говзанчаш,
Мехкадаьттанхой а,
Цхьацца полкашкара
Цхьаболу салтий а.
'Герггара вевзара
ЦIерпоштхо ИбрахIим,
Белхало Баудди,
Большевик Василий.
Масане бара уьш
ТIаьхь-тIаьхьа IаьIаш берш.

Цаѣрца зѣ чагѣйора
Гѣвттинчу ламаройн.
Округан набахтеш
Юѣзна юй хиира,
Царна чохъ хыйзош берш
Бакъ хиларх кхийтира.
Лецна берш цхъа дакъа
Ламарой хиллера,
Цареха дукхах берш
Кхунна бевзаш бара,
Бовзаниш бовза а
Хѣара кийча вара.
Уш кѣлхъарабаха
Герз алсам дезара,
Герзаца ницкъ къовса
Тѣмалой безара,
Белхалойн, ахархойн
Барт хилар оышура.

Герзаца, хъехамца
Гѣлано гѣо дора,
Вайнехан ярташкахъ
Кѣнатой гѣуьттура.
Рицкъанан сурсатца
Гѣалина гѣо дора,
Догѣенчу ойланца
Барте уш кхийдара,
Гѣело шаьш тѣх ларна
Маршоне гѣертара.
Оьрсийн къоман гѣоьнца
Къийсаме буьйлура,

Революцил цхарца
Кханене хьовжура,
Къаьмнийн барт хиларца
Толам буй хаьара.

Революцил хьалха
Ихначу шерашкахь
Къехошлахь бацара
Дешаро кхетийнарш.
Некъ хьеха стаг хилча,
Шайн карахь герз хилча,
Бацара уьш стешха
Бакъонан кыйсамехь.
Паччахьан пурстоьпаш,
Нохчийн совдегараш,
И къиза инарлаш,
Ламанан мехкадай
Клордор совдаларна
Пуьттура герзаца,
Гелю лан клордийна
Гаддайна хыйзара.

Цу халчу хьелашкахь,
Кхерамен цу муьрехь,
Бацара ламарой
Юьстах латта дагахь.
Клуркламе хыйзочохь
Генарчу цу Россехь
Бацара уьш тийна
Пе бетташ цхьаннах а.
Массо а халкъашна
Парглато езарна,

Длааццаммо кыйсарал
Толам хир бацарна,
Уьш длаэн гертара
Юкъярчу кыйсамах,
Шайн ирс а лосьхура
Кхечеран ирсаца.

ГІОПЕРЧУ БЕШАХЬ

Гіоперчу цу бешахь,
Хіиттийна стоьлаш ю.
Даарш цу стоьлаш тіехь,
Бес-бесар дукха ду.
Чомехь кхача бууш,
Сирла малар молуш
Суьйренца сакъоьруш
Бу тховса хьаькамаш.
Бес-бесар ду чинаш,
Эпсараш, лахарнаш,
Цаьрца ву Беликов,
Яілам а, Іела а.
Синкъяераман тхьамда, —
Капитан Беликов.
Цунна дехьий, сехьий,
Баьрчехь ву ши нохчо.

Синкъяерам хьербаьлла,
Малар сов тіехдаьлла.
Буьйсанна хан яьлла,
Діабуху хан хилла. ▀
Цу суртах дла ца уьйш

Беликов вехаш Іаш
Ценош ду цу кертахь.
Ценойн уцахь лаьтташ,
Зайнап ю кирхъанахь.
Цуьнгара ойланаш
Дац йийца сан дешнаш.

Лоькхуш ю зурманаш,
Зударшца деш хелхарш.
Маьхъарий ду хьоькхуш,
Діамуьйлуш ду кедаш.
Доккхачу цу тойнехь,
Синкъерамен сарахь,
Шуьйрачу цу кертахь
Ши дахар ду къаьсташ.
Массеран синкъерам
Цхъан агІор биллича,
Зайнапан сингаттам
Вукхузхъа биллича,
Синкъерам чохь болу
Кад ма байн хир бара...
И терза дІанисдан
Боккха ницкъ безара.

Маларо вагийна,
Беликов тхьузовьлла.
Цу муьро Іехийна,
ЯІлам а качвелла.
Дуьнено вузийна,
Іела а токхваьлла.
Уьш берриг Іехийна

Синкъерам тІехбаълла.
Хастамаш кхачийна,
Беликов кладвелла:
— Доттал массарна а,
Дуззий кедаш охъа.
Вай кад мер бу хІинца,
Вайн толамна тІера!
Ваьшна гІо деш болчу
Нохчийн кленташ тІера...

Штабс-капитана кад
Леккха хъалаайбо:
— Со даггара воккхаве,
ЯІлам а, Іела а
Санна болчу кІентех.
Церан вайга болчу
Даггарчу безамах!
Хъаналчу ойланца,
Паччахь царна везарх.
ХІара кад ас молу
Церан маршонна.
Дехийла шу, кІентий!

Беликовна лаъа
Хастаме дош ала.
Штабс-капитаначул
Дуккха а тІех ала:
— Ас мер бу хІара кад...
Цхъан хенахь шена чохь,
Іумаха боху дІавш
Нанас Іеттийна юрт —

Зуламах буьзна бен,
Кхана вайн эскаро
Багийна, чим бина,
Діабаккхарна тіера!
Маршонца вехийла,
Декъала а хуьлда
Паччахъан муьтІахъ лай,
ЯнгІулбин кІант, ЯІлам!..

«Ура!» «Ура!» «Ура!»
«Вехийла хьо, ЯІлам!»
«Керлачу дахарца!
Хъайн жимчу нускалца!»
«Іелин маршаллина!»
«Вехийла хьо, Іела!» —
Маьхъарий хьоькхура,
Кад дІа мел молучо.
Масане яра уьш,
Бух боцу гІовгІанаш...
ЯІлама кад айбо:
— Баркалла шуна а,
Дала дахадойла.
Ницкъ болчу цу дала
Вай цхъаьна дуьтийла.

Тхуна — ламарозна,
ХІума девзачарна.
Дала хье талхоза,
Кхетамчохъ болчарна,
Дукха шера хаьа,
Сийлахъчу паччахъна

Тешамца гІуллакх дар
Далла ламаз дарал
Дукха пайдехъ хилар.

Паччахъан совгІаташ,
Цуьнгара беркаташ,
Хъаналчу хъан куьйгъ,
Цо тхайга кхачийнарш,
Тешалахъ капитан,
Дицлур дац и тхуна...
— СовгІатех, таронах,
Оха шу Іабор ду.
ХІинца а ма-дарра,
ДІадолийна а дац...
Ткъа хІинца дІавало,
Жимма нускал хъаста.
Сов кІеда ма хила,
Тхох бехк а ма леца.
Зуда езна ца Іаш,
Хъаста хаа деза...

Массарна некъ боккху,
Беликовс аьллачо:
«ДІавалол хьо, ЯІлам!
Хъастал цкъа хъайн нускал!
Кера цкъа Іамаел
И хъайн акха газа!» —
ГІароло хаам бо,
Беликовна честь деш,
Прапорщик тІевогІу.
Берриш цуьнга хьовсу:

— Капитан пурба ло
Хъайга цхъа дош ала:
Вай долчу веана,
Гуържийн эла — эсар.
Жьовца хъайцца къайлах
Гуллакх ду шен боху.
Шеца болу бляьхой,
Кхуззахь гена боцуш,
Вайн гюпал арахъа
Севдна Iаш бу боху.
Шен цле ю боху цо
Гий Лордкипанидзе.

— Схъатлевола ала.
ЛадугIур вай цуьнга.
Боккъалла а эла
И велахь вевзар ву.
Сан доттагIа вара
Цхъа Лордкипанидзе.
И вар къонаха,
Гуържийн оьзда эла.
Амма суна хезна,
Цхъа-ши бутт хъалха,
Цхъана гуържийн обарго
Иза вийна бохуш.
Ткъа хIара мила ву
И суна дац хууш.

— Хьоьга данйтина
Кехат ду шехь боху.
— Хьо хIун деш лаятта ткъа,

Схъавалаве чехка! —
Прапорщик кетIара
Чехкка юхавогIу,
Цунна тIаьхъа вогIу,
ЧегIаг санна кьорза,
Элийн хорма йолуш,
Цхъа эвхъаза эпсар,
— Буйса дика хуьлда!
Шу ма дика Iаш ду...

Беликов гIентара
ГIоттий дуьхьал вoьду:
— Хьo марша вогIийла,
Схъавала схъанехъа.
Массар а тIеоьхуш
Цуьнан куьг а лoьцуш:
«Хьo марша вогIийла».
«Кхузахаъа схъавала!»
«Охъахаа хъаша,
Баьрче хъалавала!» —
Беликовна юххе
Курра охъахуу.
Цхъа кехат схъадоккхий
Цуьнга дIакховдадо.

— ХIара даийтина
Сан воккхачу вашас
Сан веллачу вешин
ДоттагIа ву кхузахъ. —
Беликовс дIаоьций
Кехат чехка доьшу.

И дешна ша ваьлча
Къаьрззина дIахьожу:
— Сан доттагIа, Сандро,
Хьан ваша вара ткъа?
— И сол воккха вара.
Дукха хан яц иза
Ахархоша вийна.
И вийначуьнан цIе
Вано ю, Лагидзе.

Нохчийчохь ву аьлла,
Дийцина соьга и.
Веана и лаха,
Сайн вешин чIир эца...
Кехат яздинарг ву
Тхан уггар воккханиг.
И делах дIабевлларш,
Уьш хIаллакбан тхуна,
Хьобгара гIо оьшу.
Оьшуш дерг тхобгара
Данм а ду кийча. —
Иштта и веана
Беликов воккхаве.
Дозалла дан кийча
ЦIоцкъамаш цо ийдо.

— Хьо нийса веана,
Вовшийн вай гIо дийр ду.
Ас сайн дош ло хьуна,
Цунах хьо тешар ву.
Церан доь вай кестта,

Тіпаза дойур ду.
Же, ма Іел шу, Кіентий,
Даа, дотта, мала!
Сахила а хІинца
Дукха хан ца йисна. —

Нохчашлахь тоьллачу^а
Тіехдикчу КІантана,
Тхешан доттагічунна,
ЯнІулбин КІантана
Зуда а ялийна,
Ловзар ду тхан тховса.
Хьо шен метта кхаьчна,
Вай сакъорур ду...
— Ахь боккъалла а бах?
Ца кхаьчнехь со кхуза
Йиш ян а яцара.
Са чІогІа къорур ду.
Къаьсттана малар а
Алсам мала деза.
Маларрий, мехкарий, —
Дуьненан чам и бу.

Амма доьху сайна
Цу тіехь бехк ца биллар.
Сайн вешин чІир еккхалц
Маларан къурд ца бан
Дуй биъна ас чІогІа.
И къарбан йиш яц сан. —
Кеп йина маларо,
Поручик хьастало:

— Цхъа кад мукъа мала,
Вай вовшийн довзарна.
Цунах дуй къарлур бац,
Кхин хьобга эр а дац.

— Суна бехк ма билла.
Кхочур ю хан кеста,
Ас а мер ду тIаккха. —
Беликовс дерзадо,
Хъаша мукъа вуьтуш:
— Ма баха, тоьар ду,
Хъешан шен лаам бу.
Эшаршца, хелхаршца
Сакъера аш цуьнан.

Зударийн тидамца
Дог хъаста аш цуьнан.
— Сов чIогIа бакъахъа
Дара аш и дича.
Аш цхъа хелхар дешшехъ
Нускале хьожур со.
Тхан цигахъ, Гуьржичохъ,
Несе вистхуьлуш ду.
Кхузахъ, нохчийн санна,
Мотт бастийтар дац тхан.
ХIета а совIат луш
Iедал ду цигахъ а. —
ЯIламе дIахьожу.
Зурманаш йолало,
Хелхар дIадолало.

Вано хьалагІоттий,
Зайнап йолчу вьѡду.
ЯІламана иза
Новкъа а ца хета.
Цунна и мелхо а
Ша ларар ду мьѡтту.
Цундела хелхаршка
Хьаьжжинчохь висина.
Вано, Зайнапана
Юххе дІа тІевоьду:
— Соь ладогІал, Зайнап,
Йоха а ца юхуш...
— Хьуна мукъана а
ХІун оьшу соьгара?..
Хьо вара виснна
Сан дог-пах датІоза.

— Ас хьан дог датІор дац,
Мелхо а тодийр ду.
Іумаха волчуьра
Веана со кхуза.
Со гуьржийн эла вац,
Іумахин накъост ву.
ДІанэца и тапча,
Хан тІекхочуш лаьтта.
Со хьѡьца кхин латтахь
Кхеран тидам хир бу.
Тапча хьуна хІиннца
Хьашт хир ю, дІайилла.
Со сайн метте вьѡду
Хелхар чакхдалале.

Ер ю хьо балера
Тховса сахилале.

Цкъачунна ца кхеташ,
Зайнап йоьхна лаьтта.
Ша хIун дер ца хууш
Ехха ойла керча.
«Хирг хIуьу делахь а,
Ша хирг дIа хир кхунах.
ХIинца соьгахь долчул
Доккха вон догIур дац.
Цундела тапча а
Суна новкъа хир яц». —
Иштта ойла соцу
Зайнапан тIаьххьа а,

Эпсараш зударшца
Хьийзаш бу хелхарехь.
Тапча тIехьа лоций,
Зайнапа хаттар до.
Кирхьа дуьхьал лоций
Шаьш ший а дIахьулдо:
— Iумаха дийна ву?
Вуй тIаккха, дийцахьа?
— Дийна хилла ца Iаш
ХIумма а генахь вац.
ХIинца дукха ца Iаш
Шуьшиь вовшийн гур ду.

Кху пенел арахьа
Ас витина гуьржи

Бухіанах векар ву
Ас йовхарш ма-туьххи.
Уьш тлаккха хьолхур бу
Ткъес санна чехка схьа.
Цкъа охьахуу со,
Хьо кийчча Іе хьо.
Йоха ма йохалахь,
Й сих а ма лолахь...
— Ахь боххург дийр ду ас,
Й сих а лур яц со.
Діавало, діагло хьо.
Ой, суна хІун хилла?
Дог сиха деттало,
Са карзах сан даьлла.

Вано чехкка воьдий
Гента охьахуу.
Зайнапа н тапча,
Мукъ шен буйнахь болуш,
Кучан пхьуьйша юллу.
Капитан Беликов
Дешнашна ву тІера:
— Кедаш охьадотта!
Заманан пусар де,
И эрна ма яйъа,
Синкъерам совбаккха...
Йочана діатийна
Ирзехь малх къегича,
Бай тІехь ловза юьйлу
Динбекъа ва санна,
Дог ду тховса ловзуш,

Ша кийра ца тарлуш...
Зударшка малийта,
Уьш боцург дуьне дац!..

Хьовкхуш ду маьхьарий:
«Бехийла уьш вайна!»
«Бехийла зударий!
«Дехийла вай цхьаьна!» —
Кедаш вовшахдетта,
Вовшашка бIаьцаш йо.
Зурманаш а чIагIло.
Оцу хенахь ЯIлам,
Зайнап йолчу вьду.
Хьастаран сурт хIоттош,
Куьг Iотта и гIерта.
Зайнап юхагIерташ
Пенехьа дIахьийза.

Шен хьесапал хьалха,
ЯIлам тIевахарна,
Вано чIагIла вьхна:
Зайнапера тапча
Гучаяла тарло.
Амма шен вохар цо
Шен кийрахь сецадо.
Зайнап юхагIертарх,
ЯIлам юххе гIерта:
— Зайнап, хIинца мукъа,
Со ма хьийзавехьа,
Цхьа жимма везахьа.
Сан зуда хилахьа.

Хьо езар бахъанехъ
Хьер волуш лавтта со! —
Цу хенахъ стоълаца,
Дуттуш, кедаш молу.
Тіех бехна болчара
Рагі йоцуш а молу.
Тапча пхъуьйшахъ йолу
Куьг тіехъа лечкъадеш,
Зайнап гіерта іехо,
ЯІлам Іадда Іайта:
— Ас кхин хьпйзор вац хьо,
Цкъа хіннца йита со...

— Делахъ-хіста вайша
Бертахъ дехар ду-кха...
Вовшийн дезаш дукха
Ирсо дукъийна!.. Дуй? —
Гладвахар тіехдолий,
Ціеххъана катухий,
Ший а пхъарс схъалоцу.
Цец чІогІа и волу.
Керара а йолій,
Зайнап діакхоссало:
— Дукъор ду ирсо а,
Хъайн куьйгаш совцаде.
Юххера діавала,
Пхъаърсех ка ма етта.
— ХІун ю хъан пхъуьйшахъ ерг?
Схъайтал и куьг соьга...

ЯІламах діакъехка,
Учара а юссу:

— Ма воьллахь суна тIе,
Собгахь хIумма а яц!.. —
Вано хьаланэккха,
ЧIоггIа йовхарш туху.
Цу гIопал арахьа
БухIанан аз хеза.
Цу шиннан кьовсаман
Массара тидам бо.
ЯIлама юха а
Ший а белш схьалоцу.
Массарна дIахезаш
Цхьа ирча мохь болу:
— Кхуьнгахь тапча ю..
Мичара и яьлла?!

Вано хьалхаэккха:
— Мичхьа ю и тапча? —
ЯIлам дIа а тоттий,
Зайнап ша схьалоцу.
Тапча лосьху бохуш
И дIа-схьа идайо. —
— И мичара яьлла?..

Диттийн гIаш леста деш
Мох хьекха болало.
Телеташ болчеран
ГIовгIанаш юьйлало.
И хьалтха хиларна,
Iумахин аз кьаьста.
Зайнапе мохь болу:
— И аз суна девза!..

ЯІлам схъа а лохий
И цунна тІехъоду:
— ХІинца санна суна
Цкъа а ца везна хьо.
Я везар а вац хьо,
Цхъанна а, кхин цкъа а! —
Хуьлучух ца кхуьуш, *
ЯІлам дуьхьалхъоду.
Зайнапа йолуьйтуш
Даг тІе тапча туху.

Ванос капитанна
Шозза тапча туху.
Мох тІаьхь-тІаьхьа чІагІлуш
Дорце боьрзуш лаьтта.
ДогІанан даккхийра
ТІадамаш ду оьгуш.
Цу хенахь схьакхочу
ТІелеттачийн орца.
Хьалха ву Іумаха,
Даьккхинчу туьраца.
Бухарниш ца-кхуьу
Хуьлучух са кхна.
Летар дІадолало,
Іумахин аз хеза:

— Тоха, цаста, ата!
ТІетала, берзалой!
Набахтеш схьаяста.
Вай саннарш бу цигахь.
Шу ледар ма хила

ЯІламан ловзаргахь.
Дегабаам бер цо
Шен невцан пакъостех. —
Хьумайд а, Хьамид а,
• Ву чехка хьийзаш:
— Тхо ледара хилла
Дегабаам бийр бац.

Орцанна килс етта,
Тіом а чехка болу.
Гџопера и эскарш
Дукхаллехь сов дара.
Герз а церап дара,
Дуккха а нуьцкъала.
Амма церап аьтто
Бохийра буьйсано
Наргіато езачийн
Буьрсачу майралло
Вежараллин къаьмнийн
Барт чІогІа хиларо,
Цу буса тіелатар
ЦІеххьана хиларо...

Массо маьІе лелхаш,
Іумаха ву хезаш:
— Набахтера ара
Баьхначаьрга герз ло!
Баккхийнаш, зударий
ТІамна юьстах баха!

Килс еттар чІогІа ду,
Маьхьарий буьрса ду.

Тоѡпаш чехка юѡйлу,
Тарраш кѡиза леста.
Декѡий алсам ѡѡгу,
Узарш гѡийла дуѡйлу.
Кѡуѡро са дукѡдина
Гѡвраш челахх 'терса.
«Же, юха ма довллаш!
Тѡетаѡлалаш, кѡѡнтий!»
«Кортали туѡллийла,
Вайх юха ваѡн волчо!» —
Зайнаппий, Баймурддий,
Дуѡхъ-дуѡхѡал ѡттало.
Зайнапа Баймурде,
ѡумахех дерг хотту.

— Луѡрачу тѡѡман кѡур
Тѡех буѡкъѡ хѡийзачохъ,
Мостагѡийн и декѡий
Сѡв луѡста ѡѡгучохъ,
Лаха ахъ ѡумаха,
И хѡайна ган лаахъ, —
Баймурд юкѡхѡѡду.
— Ведана гѡаличохъ
Язѡеш килс ва тоѡхча,
Ламанан кортошкахъ ,
Букар дарц хѡовзийча,
Шѡн кѡина ѡилхина
Езар лѡйла цуѡнан...
Ас хѡиннца лохур ву.
И суна карор ву. —
Тѡѡм болчу дѡахѡѡду.

ДоґІа чехка долу,
Мохо а шок етта.
Зайнап ю Іумаха
Массанхъа а лобхуш:

— Дарц чІаґІлуш лаьтта.
Дошан дарц а хІинца,
Марсадолуш лаьтта.
Іумаха вац карош,
Салтий а дІабайна. —
Чевнаш хилла дархой,
Набахтехь баьхкинарш,
Зударий, заьІапхой,
Цхьацца, шишша воґІуш
Вовшашна тІегулло.
Іумаха, Вано а,
Умматгири, Заур,
Къурба накъосташца,
Берриш цхьаьнакхета.
Хьацарша, ченаша,
Чевнаша буьзна бу.

Хьацарна пхьош хьобкхуш,
Куьйга цІий дІадохуш,
Сов каде хьийзина
Вехьарца садоьлуш,
Іумаха дІахІутту.
Массара ладугІу.
— ХІинца кхузахь башха
Кхин вай дан хІума дац.
Цхьа минот совнаха

Яккхар тешаме дац.
Вовшашка мохъ тоха,
Вай дладаха деза.
Цкъачунна товар ду,
Лийринарг чекхдаьлла.

Нахана юккьора,
Маликат схъакъаьста:
— Баркалла, сан бераш,
Тхо паргIат дахарна.
Дала хан яхйойла,
Аьттонца лелийла... —
Шен кучан пхьош хьобкху,
Блаьргара хи дакьош.

Маликат Iумахас
Шен мара хьарчайо.
Цуьнан дагахъ хIинца,
Массо а нана ю:
— Маликат, ма слха.
Хьо слха ца оьшу.
Мангало хедаярх
Буц ялаза Iийр яц.
Харцонехъ ницкъ хиларх
Бакъ толаза Iийр дац...
Къаьстинарг шен халкъах
Декъала хилла вац...

Ткъа шен пакъосташка
Iумахас ма олу:

— Хіинца вай кхузара
Дезаш ду дладовла.
Вайга хьобжуш Іаш бу,
Дайн боьрахь битина
• Баккхий нах, зударий.
Гіала длавахана,
Николай ву цига
ЮхавогІур волуш,
Керла хабар дахьаш.

Безаман жовхІаро
Дог цуьнга дІайзош,
Іадатан бодано
ДегІ юха нйзадеш,
Зайнап ю хьалхахьа
Зударийн моґІарехь.
Чов хилла дегІ текхош,
Топана тістийжаш,
Баймурд хьалха волу,
Іумахе бехк боккху:
— Іумаха, ахь суна
Дагахьбаллам бити.
— Стенна тісхь, ва Баймурд? —
— ТІаьххьа а сан карах
Лийр ду элира ахь
И Іуьллу зуд-кІеза.
Собга ахь шен хеннахь
ХІар кхуина дайтинехь,
Халад а, Воккха а,
Дийна хирг хир вара.
Хіинца и дІадаьлла.

Ца хьехор дарба ду.
«Сихалло са диъна,
Собаро лам боккху», —
Бохуш ду дайн кица.
«ЛадийгИинчу барзо
Іахар ца биъна» а,
Олу цкъацкъа дайша.
Хъанна хаъа царех
Муълха маца оьшу.
Кху тІехь-м сан а собар
Ма хили делара.
Совнахчу собаро.
Цкъацкъа зен деш хилла.
Амма тІех сихалло
ЮьхьІаьржа хІоттаво.
Ас зен схьаоьцур ду,
ЮьхьІаьржо йитина.

ХІан, схьадуьло, кІентий!
ДІадаха сихо е.
Велларг кІел ма вита,
Дархошна аш гІо де.
КІаддалар дІадаккха,
Дарц марсадолуш ду... —
Стигла гІергІаш къевкъа,
Стелахаьштиг туху.
Зударша кхералой
Дагахь ошхІад доьшу.
Вукхаьрга куьг ластош,
Іумаха волало:

— ХІаа, дарц чІагІлуш ду,
Цуьнан го шорлуш бу.
Иза сацо хІинца
Боккха ницкъ оьшур бу...

Гулбер вай буьрса ницкъ,
Къуьйсур вай малхехьа!.. —
Массара цхьабосса
Герзаш хьалаайдо:
«Сырлачу малхехьа!
Маьршачу ирсехьа!»
«Къуьйсур ду вай, кІентий,
ДегІачохь са мел ду!..»

Даккъашца шок етташ,
Дечгийн генаш кегдеш,
ДогІанан кІеж идош,
Чехка мох бу хьоькхуш.
Буьрса ткъес кхерстадеш
Стигла а ю къекъаш.
Дуьне датІо санна,
Стелахьаштиг детта.
Цу доллучу юккъехь
Цхьа ирсен нур лепа.
Набахтехь баьхкинарш
ГІевттинчийн гІоьнчий бу.
Схьакхетта оьрсий а
Цаьрца дІабоьлхуш бу.
Таханчул кхана уьш
Дуккха а сов хир бу...

ДЕРЗОР

Хьаннашлахь Іуьллучу
Ламанан цу юьртахь,
Малхбалехь лаьттара
Гийлачех цхьа хІусам.
Куьйга корта лаьцна
Цу чохь хиьна Іара,
Цхьа миска, кьен Дада,
Шен гийла ойлаеш,
Буьйса юккье яьлча
Лулахо всара: "

— Дада, вай кхул тІаьхьа
Кьен-миска хир дац-кха,
Вайх терра мисканаш
Кьийсаме гІевттина. —
Лулахо вахара,
Буьйса декъалийна,
Буьйса шен йохаллехь
Юкьал тІехъяьллера.
Иаьнеш яра кхойкхуш,
ЖІаьлеш дара леташ,
Зингатиин барз санна,
Коьртан хье сийсабеш,
Ойланаш хьийзара,
Дадин тем бохабеш.

Кхета ца туьгура
ДегІана мерза наб,
Хила ца туьгура
Дуьненчу сирла са.

ДуьхьалхIуьттуш яра
Мел лайна халонаш:
Бесни ягош тоьхна,
Стражникан кьиза шед.
• Цунна шаьлта тоьхна,
Ша Сибарех вахар,
Беха некъ беш лайна
Цу буржалийн декар.
Шеца хилла оьрсий,
Iазап хьегна кIентий,
Цигахь хилла дийцарш,
ХIинца шена хезнарш.

Пенах кхозу мажар
Меллаша схьаэцна,
Лергахь молха толлуш,
Карахь цо хьовзийра.
Уллохь кхаьзна шаьлта
Баттара яьккхина,
МIера тIе дитт хIоттош,
Иралла теллира.
Моан кевсар кхехкош,
Царна басар дина,
Кхеманца уьш кладьеш,
Бустамца ерина,
Моха теца тегна
Кечлуш юху мачаш,
Дилхан хьакхар хьокхуш,
ЦIерга цо хьовзийра.

Дадас сатийсна
Iуьйре схьакхечира.

— Марша я, Гуьйре, хьо! —
Дадас ма элира.
Ирсехьа кыйсамхо —
И аравелира...
И тайпа кыйсамхой,
Эзарнаш ма бара,
Вайн Сийлахь-Божкха Мохк
Хуьйцуш а, цIинбеш а.
Нийсонан кыйсамна
Кьортехь вара Ленин,
Массеран гIайгIабеш,
Массахьа ша кхочуш.

Сан кьона доттагIа!
И некъан юьхь яра,
Вайн Махко болийнчу
Сийлахьчу цу некъан.
Тахана деха вай
Ирсе а, токхе а.
Бакъонан кыйсамхой
Iалашбар кхетамехь —
Вайн оьзда декхар ду.

ЧУЛАЦАМ

М. Ахмадов. Халкъан кхоллараллех 1емаш . . .	5
Дарц марсадолуш ду	
Долор	11
Г1опехь	15
Зовчу хьуьпхахь	47
Г1оперчу набахтехь	87
Белхалошца барт	111
Г1оперчу бешахь	116
Дерзор	140

Билал Саидович Саидов

ГРОЗА ВСЕ СИЛЬНЕЕ

ИБ 1107

Редактор М. М. Ахмадов. Худ. редактор М. Б. Магомоев. Техн. редактор Н. Ф. Палихова. Корректоры: Л. У. Асхабова, З. М. Шамурзаева, А. Ш. Яндарбиева. Сдано в набор 26.06.1984 г. Подписано к печати 14.09.1984 г. СФ05281. Формат 60x84 1/32. Бумага тип. № 2. Гарн. литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 4,18. Усл. кр.-отт. 4,3. Уч.-изд. л. 5,74. Тираж 3000. Заказ 6743. Цена 70 коп. Чечено-Нигушское книжное издательство Управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров ЧИАССР, 364903, Грозный, пр. В. И. Ленина, 9. Типография им. Н. Н. Заболотного Управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров ЧИАССР, 364021, Грозный, ул. Интернациональная, 12/33.

Мах 70 кеп.

ГРОЗА ВСЕ СИЛЬНЕЕ
(поэма на чеченском языке)